

## CORNOVA (BASARABIA), LA 13 ANI DE LA UNIREA CU ROMÂNIA: PORTRET SANITAR

Florentina Țone

Revista „Historia”, București

*Abstract. In the summer of 1931, no less than 55 researchers came to Cornova (Bessarabia) to take part in the seventh sociological monographic campaign organized by Dimitrie Gusti. This paper retraces the state of health of the Bessarabian village at the beginning of 1930s. To that purpose, I use information collected at Cornova by Dimitrie Gusti's researchers. I am particularly interested in the scholarly articles written by the members of the biological team. The biological data collected by the researchers was used to piece together what was called "the biological frame" of the village. I am, thus, analyzing the studies drafted by D. C. Georgescu regarding nutrition habits of the peasantry and the demographical changes affecting Cornova between 1817 and 1930.*

*The sanitary portrait of the village was also supplemented with detailed information identified in studies written by researchers who, nor in Cornova, nor in other monographic survey campaigns, were part of the biological team. In fact, they were members of the teams which studied the peasant households (Ion Zamfirescu), the family (Xenia Costa-Foru) and spiritual manifestations (Ștefania Cristescu). In their articles I was able to identify essential details concerning the structure of the families, the births and deaths in Cornova, infant mortality, the inhabitants' illnesses and their lack of confidence in the official medicine (in parallel with the custom of resorting to practitioners of traditional healing), the nutrition regime of the peasants and the role of religious interdictions, personal hygiene and households' hygiene.*

*Key words: sociological monographic campaigns, Bucharest Sociological School, rural health, rural hygiene, peasant households, rural nutrition regime, rural demography, infant mortality, traditional healing.*

### 1. INTRODUCERE

În iunie 1931, Dimitrie Gusti îi scria profesorului basarabean Ștefan Ciobanu: „Mult Stimate Domnule Coleg, Mi-a părut foarte rău că nu te-am întâlnit la Sesiunea Academiei Române. Te rog foarte mult fii bun și primește cât mai bine pe Dl. Doctor Georgescu și pe Domnișoara Cotescu, care vin în numele Seminarului de Sociologie pentru a alege un sat nimerit în Basarabia în vederea cercetărilor noastre monografice, care în acest an vor avea loc acolo. Dorim un sat vechi răzășesc, cu sătenii care să se cheme între ei Căpitane și situat lângă o mănăstire. Ajută-ne deci

cum poți mai bine, recomandă-ne ce știi mai bine (oameni și sate) și poate să ne indici și ceva bibliografie, deși noi avem o mică bibliotecă asupra Basarabiei. Pe la 3–4 iulie voi fi în Chișinău cu peste 45 de monografiști, m-aș bucura să te întâlnesc. Mă bucur mai ales că voi petrece vreo 35 zile în Basarabia. Cu cele mai vii mulțumiri și cele mai cordiale salutări moldovenești (și eu sunt doar moldovan!).<sup>1</sup>”

În scrisoarea cu pricina, Dimitrie Gusti își făcea cunoscute intențiile de a organiza cea de-a șaptea campanie monografică într-un sat din Basarabia și îl ruga pe profesorul Ciobanu să ofere sprijinul necesar alegerii unui asemenea sat celor doi trimiși ai Seminarului de Sociologie: Dumitru C. Georgescu și domnișoara arhitectă M. Cotescu<sup>2</sup>. Pe principiul „avem cercetători, căutăm sat”, D. C. Georgescu și Marica Cotescu ajung la Chișinău pe 14 iunie, într-o duminică, și părăsesc Basarabia două zile mai târziu, pe 16 iunie, când iau trenul spre București din târgul Călărași. În urma acestei vizite-fulger, cei doi redactează un referat în care prezintă informații și date statistice pentru 44 de sate din județele Lăpușna, Orhei, Soroca și Bălți (dintre acestea, 21 fuseseră vizitate și, dintre ele, 12 fuseseră cercetate mai de aproape), iar la final recomandă ca alegerea să se facă dintre următoarele patru localități: Ulmu (județul Lăpușna), Pănășești (Lăpușna), Bravicea (Orhei), Cornova (Orhei)<sup>3</sup>. Reținem – pentru ineditul informațiilor – coordonatele desfășurării acestei vizite-fulger: „Ajunși în orașul Chișinău, la amiază, am căutat să întâlnim persoanele care trebuia a ne da informațiile necesare. Toate lipseau din oraș, cu excepția d-lui prefect Berariu, care, deși nu primise încă telegrama d-lui subsecretar de stat Munteanu-Râmnic, ne-a primit excepțional de bine. Am fixat satele ce trebuie văzute și un itinerariu. Seara am vizitat pe d-l Prof. Ciobanu de la care am luat unele informații, iar a doua zi de la orele 5 dimineața până la 9 seara am cercetat, cu mașina Prefecturii, județul Lăpușna. Marți 16 iunie am plecat la Orhei, unde am fost precedați de telegrama d-lui Munteanu-Râmnic și de o comunicare a d-lui prefect de Lăpușna lămurind scopul venirii noastre. În lipsa d-lui prefect, d-l subprefect Spânu ne-a pus imediat la dispoziție o mașină, cu ajutorul căreia am vizitat partea de sud a județului Orhei. Seara am luat trenul spre București, din târgușorul Călărași.”<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Grigore Botezatu, *Alegerea satului Cornova pentru cercetări sociologice*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás, Vasile Șoimaru, Chișinău, Edit. Quant, 2011, p. 584. Potrivit lui Botezatu, care, la rândul-i, a identificat documentul în lucrarea lui Vasile Grosu, *Academicianul Ștefan Ciobanu*, Chișinău, Elan INC, 2010, p. 89, scrisoarea lui Dimitrie Gusti către profesorul Ciobanu ar fi datată 21 iunie 1931; datarea ridică însă o serie de semne de întrebare, de vreme ce referatul semnat de arh. M. Cotescu și D. Georgescu, după vizitarea mai multor sate basarabene, e datat 18 iunie 1931.

<sup>2</sup> Marica Cotescu, potrivit rememorărilor și articolelor retrospective.

<sup>3</sup> Informații extrase din referatul întocmit de arh. M. Cotescu și D. Georgescu, datat 18 iunie 1931, identificat în H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice* (studiul lui Stahl, publicat de sine stătător în anul 1934, e reprodus în D. Gusti, T. Herseni, H. H. Stahl, *Monografia. Teorie și metodă*, București, Edit. Paideia, 1999, p. 300–304).

<sup>4</sup> Fragment din referatul întocmit de arh. M. Cotescu, D. Georgescu și datat 18 iunie 1931, în H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, ed. cit., p. 300.

Cele 12 sate cercetate mai în detaliu, atât cât se putea face în câteva ore (7 din județul Lăpușna și 5 din județul Orhei), au beneficiat, în referatul trimișilor Seminarului de Sociologie, de fișe amănunțite. Noi reținem fragmente din fișa dedicată Cornovei; preotul Ion Zamă servise drept informator: „Cornova. Clădiri 373. Gospodării 371. Locuitori 1589. Distanța de Călărași, 44 km; de Orhei, aproximativ 65 km. Satul, așezat pe valea Culei, în apropiere de Năpădeni (Bălți), pare a fi un foarte vechi sat răzășesc. [...] Familii originare: Șoimăreștii și Miticeștii, înzestrați de Ștefan cel Mare [?]. Moșia, de 2500 deseatine, a mers pe bătrâni. Se cunosc genealogiile și delnițele. Împărțirile s-au marcat pe teren prin pietre de hotar, astăzi inexistente. Sat bogat, gospodării frumoase, școală nouă, 2 biserici, una de piatră și alta de lemn ridicată la 1802 și în care astăzi nu se mai oficiază. (Preotul are odăjdii vechi rămase de la înaintași). [...] Satul are vii, livezi și pământ de agricultură. Apă potabilă. Moșia răzășească se învecinește cu moșia mănăstirii Hârjauca, reședință ocazională a I.P.S.S. Mitropolitului Basarabiei. Mănăstirea a avut o veche școală bisericească moldovenească.”<sup>5</sup>

La finalul referatului, D. C. Georgescu și arhitecta Marica Cotescu oferă informații care se puteau dovedi utile monografiștilor în viitoarea campanie dintr-unul dintre satele basarabene recomandate: „Cât privește confortul, acesta este peste tot același, în speță, mulțumitor; gospodării, poate bănuitori, în orice caz gazde bune și oameni foarte cumsecade. Aprovizionarea, deși dificilă, e bună grație sprijinului aparatului administrativ, care cel puțin de data aceasta, l-am întâlnit excepțional de atent și prevenitor. Campania, totuși, presupune unele renunțări, dacă nu chiar mici sacrificii. Pentru încheiere și cu titlu de informații generale, putem adăuga: pădurile din apropierea satelor pot fi numai de tufani; apele din Basarabia, atunci când sunt, pot fi numite mai curând bălți sau mlaștini, mai rar iazuri, în orice caz numai impropriu râu; apa de băut, calitativ mulțumitoare. În schimb, ca mențiune specială, pretutindeni se găsesc livezi de pomi fructiferi și mai ales vii.”<sup>6</sup>

Astăzi știm că localitatea Cornova din județul Orhei a fost preferată celorlalte, iar sociologul Henri H. Stahl motivează alegerea: „Cornova a fost astfel ales ca fiind foarte caracteristic, prin problematica pe care o ridica, întregii regiuni, în locul Ulmului care era prea mare (de unde dificultăți de lucru pentru o monografie care voia să epuizeze complet materialul) și care era și mai înaintat pe drumul urbanizării sale.”<sup>7</sup> Același Stahl reține pentru istorie coordonatele campaniei: ea s-a desfășurat în perioada 25 iunie–13 august 1931 și a presupus participarea a nu mai puțin de 55 de monografiști<sup>8</sup>.

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 302–303.

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 304.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 305.

<sup>8</sup> H. H. Stahl, *Școala monografiei sociologice*, în M. Vulcănescu, Tr. Herseni, G. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuța, I. Zamfirescu, H. H. Stahl, Apostol D. Culea, O. Neamțu, D. Gusti și Școala sociologică de la București, București, Institutul Social Român, 1937, p. 199. Spre deosebire de planurile lui Dimitrie Gusti, expuse în scrisoarea către profesorul Ștefan Ciobanu, monografiștii au ajuns la Cornova mai devreme de 3–4 iulie; iar campania propriu-zisă s-a întins pe 50 de zile, nu pe 35; în plus, cei „peste 45 de monografiști” au fost în realitate 55.

Prima impresie a fost cu totul contrară imaginii favorabile care se desprindea din referatul realizat de D. C. Georgescu și Marica Cotescu („Sat bogat, gospodării frumoase...”). În volumul de memorii publicat în 1981 – chiar la cincizeci de ani de la campania monografică desfășurată la Cornova –, Stahl a înregistrat sec: „Satul era însă deplorabil de urât ca înfățișare, casele fiind mai sărace decât cele din Nerej, majoritatea lor fiind din bârne și pământ, uneori având și forme rotunde cu aspect preistoric.”<sup>9</sup> Instantaneele fotografului Iosif Berman – unul dintre cei mai cunoscuți fotografi ai perioadei interbelice, fotograf oficial al Casei Regale<sup>10</sup> și colaborator apropiat al monografiștilor<sup>11</sup> – o confirmă: multe dintre case arată ca niște bordeie, lipite cu lut și vărute, acoperite fiind cu straturi groase de paie și stuf; pământul e arat cu pluguri de lemn, trase de boi, copiii aleargă desculți prin noroaiele satului, iar femeile sunt, și în fața porții, dar și la horă, îmbrăcate la fel: cămăși și fuste simple, din pânză, și capete acoperite cu basmale negre sau înfășurate în tulpăne de culoare albă. Nimic din portul tradițional nu se mai păstra la Cornova; o imagine cenușie, dezolantă, aflată în contrast evident cu fotografia de propagandă care-l înfățișează pe Dimitrie Gusti, în costum alb, cu pălărie și baston, într-un câmp cu floricele<sup>12</sup>.

După experiența cercetării portului popular de la Fundul Moldovei, Drăguș sau Runcu, monografista Paula Gusty nu reușea, de pildă, să regăsească la Cornova vechiul său obiect de studiu: „Era cu totul altceva. Satul era sat, pentru că nu era pavat, n-avea canalizare, erau casele mai mici, dar pentru mine în special a fost o dezolare. Eu n-am avut... nu prea am avut ce face acolo, [fetele] erau îmbrăcate absolut ca la oraș, cu fuste și cu bluze sau rochițe întregi din pânzeturi cumpărate și croite acolo...”<sup>13</sup> Și, fapt surprinzător pentru tinerii profund urbani care descindeau din Vechiul Regat, Cornova – la 13 ani de la Unirea cu România – nu se dezmeticise încă din țarism<sup>14</sup>. Mihai Pop este cel care povestește, într-un interviu

<sup>9</sup> Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București, Edit. Minerva, 1981, p. 161.

<sup>10</sup> Florentina Țone, *Iosif Berman, „omul cu o mie de ochi”*, „Historia”, anul X, nr. 105, septembrie 2010, p. 51–55.

<sup>11</sup> În 1931, pregătind campania de la Cornova, profesorul D. Gusti îi scria lui Iosif Berman: „Scumpe Domnule Berman, te rog mult, foarte mult, pleacă în astă seară la Cornova! Ne ești dator cu această călătorie! Lucrările noastre bogate, o știi, sunt compromise pentru că n-au partea documentară fotografică! [...] Fără concursul d-tale, ne compromiți tot lucrul! Și e păcat de munca noastră! Nu-i așa că pleci în astă seară? Îți mulțumesc din inimă și-ți strâng mâna cu veche prietenie! Cordial, D. Gusti” (scrisoare din arhiva personală a Luizei Berman, fiica fotografului Iosif Berman; am avut acces la acest document în timpul mai multor convorbiri de istorie orală realizate cu Luiza Berman pe parcursul anilor 2000).

<sup>12</sup> Fotografii reproduse în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 817–848; fotografia cu Dimitrie Gusti se află pe coperta lucrării. Multe dintre instantaneele realizate de Iosif Berman la Cornova se află în arhiva Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” din București.

<sup>13</sup> Paula Herseni (fostă Gusty), *Erau oamenii mai apropiați unii de alții*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, București, Edit. Paideia, 2003, p. 211.

<sup>14</sup> Zoltán Rostás, *Cornova, satul basarabean care, la 1931, nu se dezmeticise încă din țarism*, „Historia”, anul XII, nr. 125, mai 2012, p. 68–71.

de istorie orală acordat sociologului Zoltán Rostás în anii '80, episodul în care bătrânele satului, la auzul imnului „*Boze țare*” intonat de fanfară, s-au așezat în genunchi și au început să-și facă cruci: „Din punctul de vedere al folclorului cred că n-a fost așa de grozav ca în alte părți. Mai întâi și întâi că n-aveau muzică, ei cântau după fanfară, și în sat nu era fanfară, și atunci noi am aflat că e o fanfară într-un sat vecin, și am tot vrut să aducem fanfara de acolo, și fanfara a tot refuzat să vină. Și atunci, într-o bună zi, șeful de post a hotărât să ne aducă fanfara. Și s-a dus, și i-a arestat. Și i-a adus cu căruța, și ăia când au aflat de ce i-a adus, au fost pân' la urmă foarte fericiți. *S-au așteptat la mai rău...* Da. Și noi stăteam în casă, Brăiloiu n-a fost la Cornova, eu stăteam cu Harry Brauner în casă, și înregistram, și erau niște babe, și atuncea babele stăteau pe laviță, și noi stăteam cu fanfara și înregistram. Și la un moment dat eu le-am spus ălor de la fanfară: «Da' voi imnul ăla *Boze țare* îl știți?» și ei au zis «Cum să nu!» și au început să cânte. Și atunci toate babele s-au pus pe genunchi, și au început să-și facă cruce. Adică așa erau ei de pătrunși de chestia asta, nu era o glumă.”<sup>15</sup> La rândul său, statisticianul Roman Cresin făcea în aceiași ani '80 o observație interesantă vizavi de procesul de rusificare a Cornovei, care continua și după Unirea cu România prin intermediul unui agent cu totul neobișnuit, preotul Zamă: „Cornova era un sat foarte interesant, de răzeși, pur românesc, însă Popa Zamă, care a făcut teologie la Kiev, a fost amoretat de nume rusești, și tuturor copiilor din sat le-a dat nume de Kolea, Vera. [*râde*] Or, Cornova era pregătit pentru Liga Națiunilor, ca să dovedească că Basarabia este românească. Așa... Și pe urmă găseam acolo curios că lumea învăța pe copii limba rusă. Deși era școală românească. De ce îi învățați rusește? E limba țarului! [*râde*]”<sup>16</sup>.

## 2. „RÂIA TRECE, ARTICOLELE RĂMÂN”

În 1931, anul campaniei de la Cornova, Emil Turdeanu n-avea nici 20 de ani. Terminase anul III la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din București și fusese cooptat printre monografiștii care plecau în Basarabia<sup>17</sup>. Avea să fie singura sa participare la campaniile monografice organizate de Dimitrie Gusti, iar peste ani, în 1995, Turdeanu va rememora episodul – începuturile sale științifice, de fapt – în cheie amuzată și cu ochi nostalgic. Cităm *in extenso* din povestirea sa, fie și numai pentru că oferă informații la prima mână despre viața monografiștilor la Cornova, dar și amănunte esențiale privind starea sanitară a localității și modul în care îi afecta aceasta pe cercetători.

<sup>15</sup> Mihai Pop, *Arhiva de folclor... la șura de fân*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, ed. cit., p. 304; am păstrat și intervenția intervievatorului, sociologul Zoltán Rostás, și am redat-o cu caractere italice.

<sup>16</sup> Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viață*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, ed. cit., p. 98.

<sup>17</sup> Zamfira Mihail, *Emil Turdeanu și Basarabia*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 564.

Iată-l, așadar, pe Emil Turdeanu reconstituind campania cornoveană, la 64 de ani de la desfășurarea ei: „La campania monografică din vara anului 1931, organizată de Institutul Social din București, sub conducerea profesorului D. Gusti, la Cornova, am participat în calitate de «vechist» (așa ne numeau colegii pe cei care studiam literatura veche românească). Am fost însărcinat, la propunerea prof. N. Cartojan, să culeg tradițiile istorice și legendele religioase ale satului. [...] La Cornova, am plecat cu un prieten ceh, care făcea pe atunci studii la București, ca bursier, Jaroslav Kudrnovsky. Studia limbile romanice și, ca atare, îl interesa într-o oarecare măsură și graiul popular. Am fost găzduiți în casa unui țăran care ne-a cedat odaia «de zestre» (zic eu, nu știu dacă era chiar așa), cu blide, câni, covoare și perne, toate frumos învârstate sau țesute. Dar cum n-a vrut să ne cedeze și paturile (nu-mi mai aduc aminte dacă era unul sau două), dormeam pe două lavițe de lemn, înguste. Ne spălam la o fântână din vecini. Baie făceam într-o troacă (albă), afară, în dosul casei, după ce se însera. Copleșiți de căldură, am căutat odată, cu Kudrnovsky, să găsim un alt mijloc de a ne răcori. Era lângă sat un fel de eleșteu, mai mult o băltoacă mare. Ne-am zis că am putea să ne muierăm măcar picioarele, ca să mai scăpăm de năduf. Dar abia am vârât un picior în apa tulbure și ne-a năpădit o sumedenie de lipitori, negre și grase, de n-am știut cum să scăpăm de ele mai repede. [...] La Cornova, am cunoscut pe Ștefania Cristescu. Era o persoană vioaie, întreprinzătoare, din grupul celor «frunțași»: Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Harry Brauner, Traian Herseni, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Mihai Pop, Anton Golopenția ș.a. Față de ei, eu eram marginal și mititel: un delegat al seminarului de literatură veche, nu un monografist «en titre». Amintirea cea mai vie care mi-a rămas din această ambianță este «serbarea» cu care am încheiat campania monografică. Fiecare secție și-a prezentat «artiștii» săi, care au evocat, în termeni mai mult sau mai puțin persiflanți, activitatea depusă. Victor Rădulescu-Pogoneanu, de exemplu, recită, pe o arie cunoscută, această «scrisoare» adresată părinților săi: «Mamă, iarăși doarme fi-tu / Iarăși trage flitu / În satul de aici. / Nu-i nici frig, nu-i nici căldură, / Alții-mi dau mâncarea-n gură...» (Restul l-am uitat). («Flitul» era un lichid insecticid – *fly-tox* – care se difuzează cu o pompă: de aici expresia «a trage flitu», a sforăi, ca pompa care ejectează flitul.) Într-adevăr, era o căldură dogoritoare la Cornova, în vara aceea, încât după-amiaza dormeam cu toții, ca lei. [...] Întors la București, prima mea grijă a fost să mă vindec de o mâncărime de piele, contactată în acest sat cu puține fântâni și cu mult praf; a doua grijă a fost să redactez articolul despre «hârtoaga» primită în dar de prof. Gusti. Așa a apărut, în 1932, primul meu articol cu firave pretenții științifice. Eram tare mândru că mi-am început «cariera» într-un volum atât de prestigios și de masiv (cam o mie de pagini în –4), ca acel al «Arhivei pentru știință și reforma socială» din anul 1932. Multă vreme după aceea, mi-am repetat – mai în glumă, mai în serios – zicala creată ad-hoc: «Râia trece, articolele rămân.» Așa au trecut și alte

necazuri, și nu puține, dar au rămas studiile, câte m-am priceput și câte m-au lăsat vremurile ca să le scriu.”<sup>18</sup>

### 3. RECONSTITUIREA STĂRII DE SĂNĂTATE A CORNOVEI. OBSERVAȚII PRELIMINARE

După această lungă introducere în atmosfera campaniei cornovene, dar înainte de a merge mai departe, câteva observații se impun. Ne propunem, așadar, să reconstituim portretul sanitar al satului, pornind de la informațiile strânse de monografiști în vara anului 1931. Ne gândim mai cu seamă la componenții echipei biologice; cei care aveau – în fiecare campanie – sarcina de a studia „cadrul biologic” al localității<sup>19</sup>. Avem un atu: spre deosebire de alte campanii monografice (a se vedea campania de la Fundul Moldovei, din vara lui 1928, de pildă), la Cornova cunoaștem cu certitudine componența echipei biologice. Aceasta, de vreme ce campania a fost urmată de un ciclu de conferințe organizat de Institutul Social Român, în care au fost expuse rezultatele „deplasării” în satul basarabean. În ziua de 17 februarie 1932 au fost prezentate, astfel, studiile efectuate sub umbrela cadrului biologic: R. Cresin, Igor Measnicov<sup>20</sup> și N. Popescu au susținut prezentarea intitulată *Statistica demografică*, dr. Mesrobeanu – *Serologie*, drd. Dimitrie Georgescu – *Cadrul biologic al satului*, dr. Belciu – *Asistența medicală*, drd. Feneșan – *Rezultatul reacțiunilor Meinecke*, drzi. sublt. Stoica și Ungureanu – *Prezentări de fișe familiale biologice*<sup>21</sup>.

Foarte important: din titlurile prezentărilor de mai sus înțelegem în ce direcții de cercetare (și acțiune) a mers în totalitatea ei echipa biologică de la Cornova; și avem, în plus, date esențiale privind preocupările fiecăruia dintre componenți: R. Cresin, I. Measnicov și N. Popescu au făcut statistica demografică a Cornovei, dr. Belciu a oferit informații despre asistența medicală desfășurată în localitate, drd. Feneșan a luat sânge pentru reacțiile de diagnosticare a sifilisului, dr. Mesrobeanu – de asemenea, analize de sânge (pentru identificarea, probabil, a grupelor sanguine), iar doctoranzii Stoica și Ungureanu s-au ocupat de întocmirea fișelor biologice ale sătenilor.

La rândul său, D. C. Georgescu – așa cum a rămas cunoscut în istoria Școlii sociologice de la București monografistul Dumitru C. Georgescu – s-a referit în

<sup>18</sup> Emil Turdeanu, *Într-un sat basarabean (Cornova, 1931)*, „Revista de istorie și teorie literară”, an XLIII, nr. 3–4, iulie-decembrie 1995, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 523–526.

<sup>19</sup> Campaniile monografice organizate în sate în anii 1920–1930 s-au sprijinit pe o teorie aparte, fundamentată de profesorul Dimitrie Gusti: teoria cadrelor și a manifestărilor. Astfel, în concepția teoretică a lui Gusti, „biologicul” era unul dintre cadrele condiționante; acela care ar fi determinat un anumit fel de manifestare a vieții sociale în comunitatea studiată.

<sup>20</sup> Numele de familie ale acestor doi cercetători au fost redactate diferit pe parcursul anilor, mai cu seamă de către Henri H. Stahl; în ce ne privește, vom folosi variantele românzate: Cresin, Measnicov.

<sup>21</sup> H. H. Stahl, *Școala monografiei sociologice*, ed. cit., p. 200.

cadrul prezentării sale la „cadrul biologic” al satului basarabean, studiind chestiuni privind mișcarea populației și alimentația rurală. Iată: cercetătorul a publicat în 1932, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, studiul intitulat *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*<sup>22</sup>, acesta fiind, de altfel, și debutul său editorial. Iar între rezultatele campaniei desfășurate în Basarabia, amintim și comunicarea pe care a susținut-o același D. C. Georgescu la Bruxelles, în 1935, în cadrul celui de-al XII-lea Congres internațional de Sociologie. Intitulată *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, comunicarea are în centrul ei date culese la Cornova, în 1931, și la Drăguș, în 1932, și a fost publicată, la rândul ei, în 1936, în numărul special, dedicat lui Gusti, „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”<sup>23</sup>.

Pe baza acestor două studii redactate de către D. C. Georgescu – cu diferențe evidente în ce privește gradul de aprofundare a tematicii, după cum vom vedea – putem trasa deja câteva tușe importante ale portretului sanitar al localității basarabene la începutul anilor '30. Suntem, astfel, în măsură să reconstituim evoluția demografică a Cornovei în intervalul 1817–1930, un „caz unic, după câte știm, în literatura noastră similară, de a putea urmări mișcarea populației unui sat, pe o perioadă comparativ vastă, de 114 ani”<sup>24</sup>. Și, alături de această privire detaliată asupra nașterilor, a deceselor, a epidemiilor, a mortalității infantile, a cauzelor de deces, în perioada menționată, cu interpretările de rigoare, D. C. Georgescu realizează în cel de-al doilea studiu amintit și o scurtă caracterizare a obiceiurilor alimentare ale cornovenilor, de vreme ce în vara lui 1931 a cercetat în acest sens 12 familii din localitate, totalizând 63 de persoane<sup>25</sup>. Nu este, din păcate, o prezentare exhaustivă a tematicii: D. C. Georgescu alege să se refere în articol cu precădere la alimentația satului Drăguș, informațiile obținute la Cornova servind, în mod paradoxal, doar la verificarea anumitor observații privind Drăgușul. Concluziile monografistului sunt însă valabile și în cazul localității basarabene; și, în general, în cazul întregii pătri rurale a României.

Dar imaginea sănătății satului poate și va fi completată cu amănunte cuprinse în lucrările unor cercetători, care, nici la Cornova, nici în alte campanii, nu au activat în cadrul echipei biologice. Sunt membri ai echipelor care studiază

<sup>22</sup> D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie–decembrie] 1932, p. 74–117.

<sup>23</sup> D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, Communication au XII-e Congres International de Sociologie, Bruxelles, 1935 (în „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”, XIII-e Année, I, Bucarest, 1936, p. 2–32).

<sup>24</sup> D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 32–73.

<sup>25</sup> Idem, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 2.



gospodăriile (Ion Zamfirescu<sup>26</sup>), familia (Xenia Costa-Foru<sup>27</sup>) sau manifestările spirituale (Ștefania Cristescu<sup>28</sup>), iar în articolele lor identificăm informații esențiale despre alcătuirea familiilor cornovene, despre nașteri și decese, despre mortalitatea infantilă, despre bolile locuitorilor și neîncrederea în medicina oficială (fenomen pe care îl așezăm în oglindă cu obișnuința de a apela la reprezentanții medicinei empirice), despre alimentație și posturi religioase, despre igiena personală, igiena odihnei, igiena locuinței și a dependențelor. Numeroasele observații sanitare regăsite în articolele și studiile monografiștilor participanți la această campanie – că sunt ei membri ai echipei biologice sau nu – fac posibilă alcătuirea unui tablou încheiat, dacă nu complet, al sănătății Cornovei la începutul anilor 1930.

#### 4. UN REPREZENTANT AL ECHIPEI BIOLOGICE ÎN ACȚIUNE. REZULTATE EFECTIVE: DEMOGRAFIE ȘI ALIMENTAȚIE

Către mijlocul lui februarie, în 1932, „Adevărul” anunța într-o știre din pagina 2: „Azi, la ora 9 seara, va avea loc, în sala «Vasile Pârvan» a Facultății de Filosofie și Litere, a 6-a comunicare din ciclul consacrat, de Secția sociologică a Institutului Social Român, prezentării materialului cules cu prilejul campaniei monografice întreprinse în comuna Cornova din județul Orhei. D-l dr. Dimitrie Georgescu va prezenta *Cadrul biologic al satului și statistica demografică a Cornovei pentru ultimii 100 de ani* (...).”<sup>29</sup> Potrivit aceleiași știri, în aceeași seară, domnii Roman Cresin și Measnicov urmau, la rândul lor, să prezinte *Statistica demografică actuală a satului*<sup>30</sup>. Înțelegem în acest moment cum s-au împărțit sarcinile în campania din Basarabia, cât privește chestiunile de ordin demografic. De altfel, fragmente din texte ale monografiștilor, coroborate cu poveștile lui Cresin privind campania, așa cum sunt ele rememorate într-un interviu de istorie orală din anii '80, ne conduc la concluzia că Roman Cresin făcea parte din grupul de statisticieni care preceda sosirea monografiștilor și o pregătea, prin informațiile obținute. Iată ce povestește, de pildă, Cresin cu privire la prima campanie la care a

<sup>26</sup> Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 480–520.

<sup>27</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, București, Fundația „Regele Mihai I”, 1945; noi am citit fragmente din această teză de doctorat în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 317–400.

<sup>28</sup> Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380; Ștefania Cristescu, *L'agent magique dans le village de Cornova*, „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”, XIII-e Année, I, Bucarest, 1936, p. 119–137; Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, „Sociologie Românească”, an I, nr. 4, aprilie 1936, p. 11–18.

<sup>29</sup> *De la Institutul Social Român*, „Adevărul”, anul XLV, nr. 14764, 18 februarie 1932, p. 2; anunțul privea însă seara de 17 februarie.

<sup>30</sup> *Ibidem*.

participat, cea de la Drăguș, din 1929 (informațiile sunt însă valabile pentru toate celelalte participări ale sale): „Mi-aduc aminte, când m-am dus eu la el [la Dimitrie Gusti – n.n.], m-am prezentat, doresc să lucrez cu dumneavoastră, el zice: dar ce specialitate ai? Sunt statistician. A, tocmai asta îmi trebuie mie, poftim bani, du-te la Drăguș, și să faci acolo cercetare statistică. Zic, cum? Unde? De când? Uite, poftim, Mitu Georgescu îți dă fișe, te duci cu Nae Popescu, cu Faust Ștefănescu și nu știu cu cine, și faceți acolo cercetare. Și când venim noi, să fie totul gata! *Deci, înainte de a se apuca de monografie, satul trebuia prelucrat statistic.* Trebuia prezentată situația statistică a satului. Și în felul acesta am devenit eu monografist. Și, în sfârșit, am făcut recensământ, am prelucrat, când a venit profesorul cu întregul grup, am prezentat materialul, am spus care e situația, populația, împărțire, familii, situație economică, ce am observat eu acolo, lucruri care ar fi interesante. Am spus chestiile astea, și în felul acesta misiunea mea a fost terminată. Totuși, eu am rămas acolo în continuare, pentru diferite lucrări care trebuiau să fie finite, prelucrate. Lucram în continuare cu grupul meu de statisticieni.”<sup>31</sup>

Informațiile sunt confirmate și de Henri H. Stahl, care, într-o lucrare de popularizare a activității Școlii sociologice de la București, publicată în epocă, amintește: „Cu câteva săptămâni înainte de plecarea generală a monografiștilor, pleacă să facă statistica satului echipa statisticienilor, întăriți pentru această primă muncă a lor de către o serie de monografiști specializați, care vor face slujba de recenzori. Statisticienii iau cel dintâi contact cu satul și lucrul nu este ușor, pentru că satul întotdeauna se arată în primele zile foarte speriat de invazia monografiștilor cu scopuri care pentru ei rămân nelămurite. Odată statistica terminată și strânse datele brute de cifre, statisticienii încep prelucrarea acelor care sunt absolut necesare sociologului și pe care monografiștii, la sosirea lor în sat, vor trebui să le aibă gata, la dispoziția lor. Apoi în tot cursul campaniei statisticienii vor prelucra acele date care li se vor cere de către cercetătorii izolați, pentru nevoile problemelor lor, în paralel cu munca cealaltă de statistică făcută pe cazuri particulare.”<sup>32</sup>

Sarcinile lui Roman Cresin precedau, așadar, campania monografică propriu-zisă, dar la Cornova, spre deosebire de celelalte participări ale sale, a avut și ceva necazuri administrative: „Da, în toate cele patru monografii la care am participat eu am plecat cu trei săptămâni înainte. Când am venit la Cornova, întâi și întâi ne-am așezat acolo, și pe urmă mă cheamă tovarășul plutonier. Ce căutați dumneavoastră aici? [*râde*] De ce ați venit aici, cu cine... Imediat telefon lui Gusti. Gusti ne-a scăpat de arest. Așa era în Basarabia pe vremuri...”<sup>33</sup> Înțelegem din toate cele de mai sus că Roman Cresin, Igor Measnicov și N. (Nicolae/Nae) Popescu au ajuns la

<sup>31</sup> Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viață*, ed. cit., p. 96; am păstrat și întrebările/intervențiile sociologului Zoltán Rostás și le-am redat cu caractere italice.

<sup>32</sup> H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, ed. cit., p. 305–306.

<sup>33</sup> Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viață*, ed. cit., p. 101.

Cornova înaintea celorlalți monografiști, realizând un stop-cadru al localității basarabene, din punct de vedere demografic, în anul 1931; iar că D. C. Georgescu, sosit mai târziu, cu restul echipei, a realizat o cercetare despre mișcarea populației satului în ultimii 114 ani, adică de la 1817 la 1930. În articolul publicat un an mai târziu, monografistul lasă să se înțeleagă că a avut noroc: „Acest material a putut fi adunat grație faptului că în satul Cornova s-au păstrat cărțile bisericești de stare civilă încă din anul 1817, iar cei câțiva ani care lipsesc au fost extrași din arhiva Consistoriului bisericesc din Chișinău.”<sup>34</sup>

Articolul *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930* ne dezvăluie un cercetător interesat în mod particular de metoda statistică, pe care o folosește masiv în campaniile monografice. Înainte de toate, un stop-cadru pe punctele de început și de final ale perioadei: în 1817, în Cornova trăiau 374 de locuitori; se născuseră pe parcursul anului unsprezece copii (6 băieți și 5 fete) și muriseră opt persoane (4 bărbați și 4 femei)<sup>35</sup>. La finalul intervalului, în 1930, locuiau în Cornova 1.573 persoane; se născuseră 82 de copii (45 de băieți și 37 de fete) și muriseră 29 (15 bărbați, 14 femei)<sup>36</sup>. În plus, în perioada 1817–1930, potrivit datelor strânse de monografistul D.C. Georgescu, în Cornova se născuseră 4.412 persoane (2.301 bărbați, 2.111 femei) și muriseră 3.219 (1.669 bărbați, 1.550 femei)<sup>37</sup>. Monografistul din echipa biologică se oprește mai cu seamă asupra unui moment din istoria sanitară a localității, în care populația a fost efectiv decimată, „grava pierdere suferită prin epidemia de holeră din anul 1831”<sup>38</sup>, insistând și explicând consecințele acesteia din punct de vedere demografic: „Importanța epidemiei de holeră din acel an a stat în faptul că a suprimat în special elemente mature și valide, ceea ce explică și excedentul surprinzător de minim al decadei 1831–1840, care s-a soldat cu un plus de numai 18 locuitori, față de 53 al decadei anterioare și 93 al celei imediat următoare.”<sup>39</sup>

Numărul mare de morți de holeră stârnișe, pare-se, și atenția autorităților sanitare din vremea administrației țariste. Un anume I.I. Fărcășanu rememora, într-un articol apărut la începutul lui 1934 în publicația „Credința”, o întâlnire cu preotul Ion Zamă din localitatea basarabeană: „Mântuisem lucru[l] și rămâneam încă o noapte în Cornova Orheiului. Ne-am aciuat de cu ziua, în casa preotească, începând de timpuriu un revelion pe care voiam să-l încheiem în vin. Către seară, a venit și popa Zamă, însoțit până la prag de zâmbetul bun al preotesei bătrâne, fetișcana de altădată. Și s-a încins cheful la toartă. N-a durat mult, fiindcă plecarea noastră îl îndemna pe preot la vorbă. A început cu doctorul. — Ei, cum ți-a mers

<sup>34</sup> D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în D. Gusti și colab, *op. cit.*, p. 32.

<sup>35</sup> *Ibidem*, p. 34.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 37.

<sup>37</sup> *Ibidem*, p. 37–38.

<sup>38</sup> *Ibidem*, p. 38.

<sup>39</sup> *Ibidem*.

lucru[1], domnule Ionescu? — Bine, părinte, foarte bine, am izbutit să sfârșesc statistica mortalității de la 1800 și până azi. Am lucrat toată vara pe condicile pe cari ai avut bunătatea să mi le dai și am sfârșit-o, în fine, acum. Am date foarte interesante, cred că vor face vâlvă la București. Popa Zamă a zâmbit și a întors vorba aiurea. Ne-a mai întrebat despre documentele găsite, ne-a povestit câte ceva despre trecut și s-a întors la condici, adresându-se tot doctorului: — Știi! pe vremuri, sub ruși, mi-au făcut inspecție la condicile de pe cari ai ridicat dumneata colbul de douăzeci de ani. A venit un doctor de la Chișinău și le-a puricat mai pe îndelete. Într-un târziu, m-a întrebat: Bine, părinte, da' ce au toți de mor de holeră în satul ăsta? — Dacă nu știu altă boală, i-am răspuns. Învață-mă dumneata alta și-or muri de alta. Popa a râs tare, de prostia rusului, ar fi vrut să pară, și a găsit ecou în zâmbetele noastre mai mult înțepenite.”<sup>40</sup>

Potrivit studiului lui D. C. Georgescu, Cornova s-a confruntat cu o epidemie serioasă de holeră în perioada mai-august a anului 1831 și cu una mai puțin importantă în iulie-septembrie 1848. Cercetătorul a găsit însă de cuviință să semnaleze în studiul său și alte epidemii izbucnite în sat, care s-au soldat, de fiecare dată, cu un excedent anual negativ al populației: „epidemiile de variolă din 1820, 1832, 1839, 1917; alte febre eruptive (morbili și scarlatină) în 1850, 1883 și 1920; dizenteria și gastro-enteritele în genere, în 1833, 1856, și foarte gravă în iulie-august 1882; tifosul sub toate formele, endemic aproape în 1827, 1829, 1866, foarte grav în 1867–1868 și 1917, 1919, 1920, difteria și angina infecțioasă, în 1878, 1879 și 1897, gripă în anul 1918 etc.”<sup>41</sup>

În continuare, cercetarea lui D. C. Georgescu se constituie aproape într-un studiu de caz asupra mortalității și a cauzelor acesteia în Cornova, în intervalul menționat. Autorul observă înainte de toate că în localitatea basarabeană „femeile se nasc și mor într-un număr mai redus decât bărbații, însă mortalitatea lor față de valoarea nașterilor feminine este mai ridicată decât același raport pentru bărbați”<sup>42</sup>, așezând însă observația sa în context: „Se verifică astfel fenomenul observat atât în Vechiul Regat cât și aiurea și care pare că se suprapune unei anumite latitudini, că în structura populațiilor răsăritene numărul bărbaților este, în majoritatea cazurilor, superior celui al femeilor. Acest raport, în Vechiul Regat, după recensământul din 1912, a fost de 1.000 bărbați la 896 femei, sau 1,13 pentru bărbați față de 1 pentru femei. În județul Orhei, după numărătoarea făcută în Basarabia în 1816–1817, același raport a fost de 1.000 bărbați la 959 femei, sau 1,08 față de 1; iar în Cornova, la mijlocul anului 1931, s-a ridicat la 1000 bărbați față de 958 femei.”<sup>43</sup>

<sup>40</sup> I. I. Fărcășanu, *Din nou cu Popa Zamă*, „Credința”, an I, nr. 25, 3 ianuarie 1934, p. 3 și 7, reprodus în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 473–475. În această lucrare, la pagina 793 apare și informația-întrebare: „I. I. Fărcășanu este pseudonim al lui... (?)”.

<sup>41</sup> D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 40.

<sup>42</sup> *Ibidem*, p. 43.

<sup>43</sup> *Ibidem*.

Totuși, dacă la Cornova și în general decesele masculine sunt mai numeroase decât cele feminine (pentru că și nașterile masculine sunt mai numeroase decât cele feminine), există o categorie de vârstă în care situația este diferită radical, solicitând, la rândul ei, măsuri radicale: este vorba de grupele de vârstă cuprinse între 13 și 40 de ani, în care decesele feminine sunt „surprinzător superioare ca valoare procentuală celor masculine”<sup>44</sup>. Observația e valabilă pentru întreaga perioadă de timp cuprinsă între 1817 și 1930. Aflăm imediat și explicația: multe, foarte multe femei mureau la naștere. Iar cercetătorul D. C. Georgescu, care se afla la a șaptea campanie monografică și era familiarizat cu starea sanitară deficitară a mediului rural, e în măsură să ofere o interpretare a situației: „Aspectul particular al raportului de la 13–40 ani inclusiv arată că decesele de sex feminin sunt mult superioare celor masculine, și anume, cu: 4,2% pentru grupul de la 13–18 ani; 10,9%, de la 19–24 de ani; 7,8%, de la 25–30 ani; 14,0%, de la 31–35 ani, și 11,5%, de la 36–40 ani. Pentru justificarea acestui fenomen, trebuie să ne adresăm cauzelor de moarte și într-adevăr urmărindu-le în registrele bisericești de stare civilă, am întâlnit foarte des la coloana respectivă cuvintele: «di prunc» sau «din facere» în cursul celor 114 ani. Diagnoza este deci foarte precisă, dar, fără nicio îndoială, cazurile de moarte datorită sarcinilor vicioase, avorturilor, nașterilor laborioase, complicațiilor ulterioare, în special febrei puerperale, au fost mult mai numeroase decât s-a declarat și consemnat în registre. Faptul este perfect explicabil prin ignoranța populației și prin condițiile precare de igienă individuală și familială etc., dar mai ales se datorează lipsei unei asistențe pregătite la naștere și în timpul lăuziei; a empirismului cunoscut și secular, în locul asistenței oficiale inexistente. Îmbucurătoare este însă observația că aceste importante cauze, arătate mai sus, sunt în continuă descreștere [...] Totuși, nu trebuie uitat că sexul feminin a plătit un tribut important și mai plătește încă odată cu exercitarea actului firesc al maternității, mai cu seamă în momente de criză, cum a fost decada 1911–1920.”<sup>45</sup> Așezăm în oglindă observațiile din anii '30 ale lui D. C. Georgescu cu cele realizate de dr. Iacob Felix pe parcursul secolului al XIX-lea și publicate în volumul al II-lea al lucrării sale, *Istoria igienei în România*, apărut în 1902: „Puțina îngrijire ce se dă țărâncei la facere și după facere, supunerea ei la muncă puțin timp după nașterea copilului, o face [fac] de multe ori de timpuriu stearpă, provoacă adeseori moartea ei prematură. Deși în toată țara prevalează nașterile masculine asupra celor feminine, deși prin urmare populațiunea de toate etățile se compune de un număr mai mare de bărbați, prin comunele rurale numărul femeilor moarte în vârstă de 16 până la 45 de ani este mai mare decât al bărbaților de aceeași etate, când femeia este capabilă a naște copii; în toate celelalte etăți prevalează la țară mortalitatea bărbaților.”<sup>46</sup>

<sup>44</sup> *Ibidem*, p. 60.

<sup>45</sup> *Ibidem*, p. 60–61.

<sup>46</sup> Dr. I. Felix, *Istoria igienei în România*, partea a II-a, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902, p. 129.

Aceleași cauze indicate de D. C. Georgescu în explicarea proporției mari de decese ale femeilor la naștere – ignoranța sătenilor, condițiile precare de igienă individuală și familială, lipsa asistenței oficiale, înlocuită cu asistența medicală empirică –, determină și dimensiunile impresionante ale mortalității infantile în mediul rural, în general, și la Cornova, în mod particular. Se evidențiază astfel, în studiul lui D. C. Georgescu, valorile maxime pentru decese în grupele de vârstă până la doi ani, indiferent de intervalele studiate din perioada de referință 1817–1930. Astfel, din totalul de 3.219 decese caracterizând cei 114 ani studiați, 1.190, adică aproximativ o treime, au avut loc până la împlinirea vârstei de 2 ani: 310 decese la grupa de vârstă 0–6 luni; 490 de decese la grupa de vârstă 7–12 luni; 390 de decese între 1–2 ani<sup>47</sup>. Vom vedea mai târziu pe parcursul acestui studiu de caz – evaluând observațiile sanitare cuprinse în alte lucrări ale monografiștilor – că erau la Cornova familii în care muriseră 6 copii din 12; sau că Mariei Tacu, de 54 de ani, din localitatea basarabeană, îi trăiau, la momentul desfășurării campaniei monografice, doar trei copii din cei 16 născuți (!).

Mortalitatea în raport cu anotimpurile este și ea studiată (cea mai mare proporție de decese revenea iernii, urmată de primăvară, vară și toamnă<sup>48</sup>), dar cercetătorul se oprește mai detaliat asupra mortalității pe luni ale anului, oferind în fiecare dintre cazuri explicațiile necesare: D. C. Georgescu este deopotrivă medicinist, sociolog și statistician, iar această triplă formație științifică îl ajută să interpreteze și să așeze niște date – la o adică, seci, tăcute – în context. Potrivit cercetării sale, curba mortalității infantile pe luni prezenta „în general un profil caracterizat prin existența a trei maxime, și anume: prima, în luna martie, a doua, în luna august, și cea de-a treia, constantă ca existență, dar mai puțin stabilă în localizare, în luna octombrie”<sup>49</sup>. Cât privește maxima lunii martie, ea „este datorată, în primul rând, mortalității afecțiunilor pulmonare cronice și acute, înglobând și tuberculoza pentru populația adultă și matură, alături de procentul obișnuit și ușor ridicat, al cauzelor generale de moarte. Se adaugă, la aceasta, mortalitatea infantilă, datorită epidemiilor recrudescențe sau cu debit în primăvară, în special tusea convulsivă și febrele eruptive.”<sup>50</sup> Maxima lunii octombrie, „pe lângă alte cauze mai puțin caracterizate și afectând populația adultă și matură, este realizată de evoluția epidemiilor de febră tifoidă, tifosului exantematic și, în special, primei maxime a evoluției epidemiilor febrei eruptive, caracteristice prin punctul lor de plecare în septembrie, adică odată cu deschiderea anului școlar”<sup>51</sup>.

Cât privește maxima lunii august, aceasta era „aproape exclusiv tributară gastroenteritelor sugarilor și primei copilării, accidental mărită prin epidemiile de

<sup>47</sup> D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 57.

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 62.

<sup>49</sup> *Ibidem*, p. 65.

<sup>50</sup> *Ibidem*, p. 68.

<sup>51</sup> *Ibidem*.

dizenterie survenite în acest anotimp”<sup>52</sup>. Se revine aici asupra mortalității infantile și mai cu seamă asupra mortalității infantile prin gastroenterite, „în genere de origine alimentară, dând putința unei reprezentări a condițiilor de igienă și regimului precar de alimentație în satul Cornova, pentru populația grupelor de vârstă considerate. Este o caracteristică ce ne arată, în același timp, asupra căror categorii de factori de mortalitate trebuie să se aplice în special efortul unei activități de igienă socială.”<sup>53</sup> Așezăm aceste observații față în față cu cele aparținând aceluiași dr. Iacob Felix, publicate cu treizeci de ani mai devreme, dar rod al vizitelor și investigațiilor sale în sate, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea: „La noi, prin comunele rurale, toate femeile își alăptează singure copiii lor, și cu toate acestea gastro-enterita apare foarte adeseori, chiar în prima lună după naștere, din cauza obiceiurilor vicioase, a îngrijirii rele. Copilul nu este dat la sânul mamei decât obișnuit după 3 zile, și în acest timp este hrănit cu lapte de vacă, căruia [i] s-a adăugat zahăr și apă, în lipsă de lapte, cu covrigi mestecați în gura babei care îngrijește pe copil și pe mama lăuză. Foarte adeseori țărâna, pe lângă țâță, dă copilului deja în a doua lună de la naștere covrigi și bucate mestecate în gură. [...] Întărcarea se face la țară fără pregătire metodică. Prin sate, numărul vacilor cu lapte este neînsemnat și numai un număr mic de copii de curând întărcați sunt hrăniți cu lapte de vacă, și aceasta numai în timpul de dulce. Copiii abia întărcați primesc pe lângă lapte, și în lipsă de lapte, ca și în timpul de post, ca singură hrană, diferite ciorbe, terci de mămligă și bucatele pe care le mănâncă adulții. De aceea se mai ridică mortalitatea copiilor în primele luni ale anului al doilea al vieții, când apare iar gastro-enterita, ca consecința întărcării pripite și iraționale.”<sup>54</sup>

Partea finală a studiului lui D. C. Georgescu, redactat în urma experienței sale de cercetare în Cornova basarabeană, în anul 1931, are în centrul ei intervalul 1871–1930. Cei șaizeci de ani servesc lămuririi cauzelor de deces pe parcursul timpului în satul din județul Orhei. În absența unor informații clare, concrete, precise despre acestea, monografistul identifică, în urma consultării documentelor găsite la biserica din sat, șase categorii mari de mortalitate, și anume: „a) mortalitatea infantilă până la 1 an inclusiv, din care s-au eliminat toate cauzele de moarte cauzate de epidemii; b) mortalitatea datorată epidemiilor, socotite global, indiferent de vârstă; c) mortalitatea prin accidente; d) mortalitatea datorită sarcinilor și complicațiilor post-partum; e) mortalitatea grupelor de vârstă de la 66 ani inclusiv în sus și f) mortalitatea datorată altor cauze și grupe de vârstă, decât cele enumerate mai sus.”<sup>55</sup> Aplicând această grilă asupra numărului total de decese din intervalul menționat, cercetătorul e în măsură să ofere următoarele concluzii: „Din cele 2.155 decese înregistrate în perioada 1871–1930, numai pentru 1.026

<sup>52</sup> *Ibidem*.

<sup>53</sup> *Ibidem*, p. 69.

<sup>54</sup> Dr. I. Felix, *op. cit.*, p. 161 și 172–173.

<sup>55</sup> D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 69–70.

decese, adică 47,5%, nu se cunoaște cauza morții. Restul de 1.129 decese, sau 52,5%, se clasifică, în ordinea valorii procentuale, astfel: 1) mortalitatea datorată epidemiilor, cu 23,4%; 2) mortalitatea până la 1 an inclusiv, cu 17,6%; 3) mortalitatea de la 66 de ani în sus, 8,9%; 4) mortalitatea datorită nașterilor, 1,4%, și, în sfârșit mortalitatea prin accidente, cu 1,1%. Prin urmare, cele mai ridicate procente le dau primele două categorii și, în special, epidemiile socotite în totalitatea lor, fapt care nu este lipsit de semnificație pentru condițiile generale de viață și de igienă familială sau publică ale satului Cornova.<sup>56</sup>

Studiul elaborat de D. C. Georgescu – și având în centrul lui mișcarea populației cornovene în 114 ani – conține doar câteva detalii privind numărul căsătoriilor în intervalul 1817–1930. Aflăm, de pildă, că existau două maxime covârșitoare în curba căsătoriilor, și anume în lunile ianuarie și noiembrie<sup>57</sup>, și că acestea și profilul curbei în general puteau fi explicate prin următoarele două cauze: „1) interdicțiile religioase și 2) ritmul de muncă și regimul de producție, condiționate de mediu și anotimp; cele dintâi, de ordin spiritual, iar ultimele de ordin economic social.”<sup>58</sup>

E sigur însă că monografistul a colectat la Cornova mult mai multe date privind nupțialitatea, date pe care plănuia să le prelucraze și să le explice într-un articol viitor de sine stătător. Un semn în acest sens ar fi acea observație singulară, stingheră, pe care o include D. C. Georgescu în raportul său despre alimentație, prezentat în 1935 la Bruxelles și publicat apoi în „Arhiva pentru știința și reforma socială”. Observația cu pricina ne dovedește că existau informații cu privire la nupțialitate în carnetul de notițe al monografistului: „am putut constata în cursul cercetărilor noastre la Cornova că din 1079 căsătorii celebrate în 114 ani, niciuna n-a fost oficiată în decembrie și doar 4 în martie, în 1919, și 15 în luna aprilie, adică în timpul perioadelor din an corespunzând marilor posturi prescrise de biserică.”<sup>59</sup> Intenția redactării ulterioare a unui studiu despre nupțialitate în Cornova este însă asumată de monografist la finalul articolului privind evoluția demografică a localității. Interesant este totuși faptul că D. C. Georgescu plănuia să așeze acest studiu în cadrul mult mai larg al cercetărilor cu caracter antropologic. Aceasta, de vreme ce urma să se ocupe în mod special de căsătoriile cu femei străine de lumea satului și, prin aceasta, de „socializarea tipurilor biologice în genere”<sup>60</sup>: „[...] ne rezervăm dreptul ca într-un studiu viitor să prezentăm amănunțit și complet problema nupțialității în satul Cornova, analizând în primul rând vârsta soților la căsătorie, diferența de vârstă între soți, frecvența recăsătoriilor etc., precum și valoarea și sensul evolutiv al acestor componente demografice. Cu titlu special, ne vom ocupa, cu acel prilej, de problema încrucișărilor exterioare prin

<sup>56</sup> *Ibidem*, p. 70.

<sup>57</sup> *Ibidem*, p. 45.

<sup>58</sup> *Ibidem*, p. 46.

<sup>59</sup> D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 30–31.

<sup>60</sup> Formularea îi aparține lui D. C. Georgescu.



aportul feminin străin de populația satului, aria de răspândire a acestui fenomen, frecvența și proporția lor în raport cu încrucișările interioare. În categoria unităților sociale puțin evolute, restrânse ca valoare numerică, încheiate pe solidarități obscure în conștiința colectivității, dar trainice (tradiții, instituții, regim de proprietate etc.), cu tendințe firești de exclusivitate, exogamia (față de sat, socotit ca unitate specifică individualizată) constituie un element extrem de important alături de migrații, de socializare a tipurilor biologice în genere. Studiată la Cornova pe o perioadă de timp suficient de întinsă, ne va servi, împreună cu analiza evoluției familiilor originare, drept suport explicativ al tipului sau tipurilor existente și exprimând populația acestui sat. Vom aborda deci, prin acest capitol intermediar, însuși domeniul particular al antropologiei.”<sup>61</sup> Acest studiu nu a mai venit; și, prin neprelucrarea materialului (urmată de o publicare în gazetele epocii), el s-a pierdut, din nefericire, cu totul.

Dar D. C. Georgescu a studiat în timpul campaniei monografice din anul 1931 și obiceiurile alimentare ale cornovenilor. Știm asta nu numai din volumul de memorii al lui Stahl, publicat în 1981<sup>62</sup>, ci mai cu seamă în urma citirii articolului *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, în fapt comunicarea monografistului la cea de-a XII-a ediție a Congresului internațional de sociologie de la Bruxelles, din anul 1935<sup>63</sup>. Pentru identificarea datelor privind Cornova, lectura atentă este obligatorie; informațiile fiind puține, riști să le treci cu vederea. Aceasta, pentru că monografistul a ales să așeze în centrul comunicării sale alimentația sătenilor din Drăguș (campania anului 1932); iar datele strânse la Cornova un an mai devreme i-au servit – după cum el însuși mărturisește – doar la verificarea și compararea celorlalte<sup>64</sup>. Avem însă o certitudine: la Cornova a fost studiat modul de alimentație a 12 familii, totalizând 63 de persoane<sup>65</sup>. Dar pentru că Drăgușul anului 1932 „a reprezentat în mod particular obiectul atenției și analizei noastre”<sup>66</sup>, nu știm ce anume e strict specific localității basarabene în comunicarea lui D. C. Georgescu. De fapt, credem că la Cornova monografistul a strâns informații despre obiceiurile alimentare ale locuitorilor și a și formulat câteva

<sup>61</sup> D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 73.

<sup>62</sup> „Încolo, lucrurile s-au desfășurat normal; sau aproape. [...] D. C. Georgescu ocupându-se tot de problemele demografice și de cele alimentare”, în Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, ed. cit., p. 162.

<sup>63</sup> Comunicarea lui D. C. Georgescu la Congresul internațional de sociologie de la Bruxelles a fost publicată ulterior într-un număr special, în limba franceză, al „Arhivei pentru știința și reforma socială” („Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire”, XIII-e Année, I, Bucarest, 1936, p. 2–32).

<sup>64</sup> Rezultatele privind familiile din Cornova „ne-au servit mai degrabă ca termen de comparație pentru cele obținute în cadrul primului sat, care a reprezentat în mod particular obiectul atenției și analizei noastre” (în D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 3–4; traducerea din limba franceză ne aparține).

<sup>65</sup> D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 3.

<sup>66</sup> *Ibidem*, p. 3–4.

ipoteze de cercetare; dar abia la Drăguș, în 1932, a realizat un studiu în toată regula. Observația e întărită de faptul că în localitatea basarabeană, cercetătorul a analizat 12 familii, iar la Drăguș, 50 de familii, totalizând 230 de persoane<sup>67</sup>.

Totuși, și la Cornova, și la Drăguș, au fost înregistrate pe teren, pentru fiecare familie, următoarele elemente: numărul total al membrilor familiei; sexul și vârsta fiecăruia; suprafața totală a proprietății agricole a familiei și, separat, suprafața fiecărei parcele de teren, după felul exploatării agricole; felul, durata și anotimpul fiecărei munci efectuate în mod individual de către membrii familiei în timpul anului; numărul și felul animalelor de muncă și al vitelor destinate tăierii; felul și cantitatea tuturor alimentelor obținute în urma exploatării agricole familiale pe parcursul unui an; felul și cantitatea tuturor produselor alimentare achiziționate în mod suplimentar pentru nevoile familiei; felul și cantitatea produselor transformate în monedă, troc, dar și produsele date drept plată pentru munci făcute de lucrători străini de familie; felul și cantitatea produselor alimentare brute (porumb, grâu, cartofi...) utilizate în alte scopuri (cereale, cartofi conservați ca sămânță pentru campania agricolă următoare; cantități consumate de animale.); pierderile înregistrate în cursul diferitelor operațiuni asupra stocului alimentar; stocul alimentar la începutul anului luat spre studiere<sup>68</sup>.

Deși e cert că studiul lui D. C. Georgescu are în centrul său Drăgușul, la fel de sigur este că rezultatele acestuia sunt valabile și pentru Cornova. Găsim, astfel, de cuviință să redăm întocmai concluziile monografistului cu privire la alimentația rurală: „În concluzie, bazându-ne pe cele constate până în acest moment, putem să afirmăm că regimul alimentar al familiilor țărănești studiate de noi este definit de următoarele caracteristici: a) Cantitativ: 1. Rație normală de proteine. 2. Rație deficitară de grăsimi. 3. Rație ridicată de carbohidrați, justificată în mod special prin munca grea, continuă, exercitată în cea mai mare parte a timpului în aer liber. 4. Rația totală de calorii este superioară atât rației teoretice, cât și celei caracteristice altor categorii de muncitori și în legătură directă (de cauzalitate) cu munca efectuată. b) Calitativ: 1. Regimul alimentar e deficitar, în urma proporției foarte reduse de proteine de origine animală, proporție cu totul inferioară valorii pe care o presupune un regim echilibrat. 2. Raportul nutritiv (A. Gautier) este inferior celui teoretic și celor obținute în alte părți de diferiți autori. 3. Acest regim este foarte puțin variat, iar condițiile de preparare a hranei nu sunt dintre cele mai bune.”<sup>69</sup> Vom vedea, aceste concluzii se vor confirma în studiile altor participanți la campania monografică de la Cornova. Iar modul în care și-au structurat aceștia informația ne lasă să înțelegem că au avut acces chiar la fișele de lucru ale lui D. C. Georgescu.

Înainte de a trece mai departe, o observație se impune: informațiile privitoare la alimentația cornoveană publicate efectiv de D. C. Georgescu sunt, în mod

<sup>67</sup> *Ibidem*, p. 3.

<sup>68</sup> *Ibidem*, p. 5.

<sup>69</sup> *Ibidem*, p. 31.

paradoxal, cu mult mai puține decât cele rămase de la alți monografiști, care nu făceau parte din echipa biologică. E cert că D. C. Georgescu a strâns prin anchetele sale alimentare multe informații utile. Dar, neutilizându-le pentru a scrie un studiu de sine stătător, aceste date privind modul de hrană s-au pierdut. Astfel că amănuntele privind alimentația în satul cornovean vor fi adunate cu precădere din lucrărilor altor cercetători participanți la campania de la Cornova: aceștia oferă, printre altele, chiar și exemple de meniuri țărănești (în zile obișnuite, în zile de Post, în zile de sărbătoare), particularizând și contextualizând concluziile generale, teoretice, ale lui Georgescu.

#### 5. OBSERVAȚII SANITARE IDENTIFICATE ÎN LUCRĂRILE ALTOR MONOGRAFIȘTI

Xenia Costa-Foru, Ștefania Cristescu și Ion Zamfirescu nu fac parte, nici la Cornova, nici în celelalte campanii monografice la care participă, din echipa însărcinată cu cercetarea cadrului biologic. Citindu-le însă articolele științifice redactate în urma campaniei din localitatea basarabeană, avem surpriza de a identifica numeroase și interesante observații cu caracter sanitar, care, adăugate celor strânse de D. C. Georgescu, fac posibilă reconstituirea, în tușe convingătoare, a portretului sanitar al Cornovei în anii interbelici. Aceasta, pentru că informațiile colectate și mai apoi folosite de aceștia în studii nu privesc strict anul 1931, ci alcătuiesc o imagine de ansamblu a sănătății satului basarabean în primele decenii ale secolului al XX-lea. În studiile celor trei autori menționați, identificăm, astfel, date esențiale despre alcătuirea familiilor cornovene, despre nașteri și decese, despre mortalitatea infantilă, despre bolile locuitorilor și neîncrederea în medicina oficială (și, în paralel, obișnuința de a se folosi de reprezentanții medicinei empirice; limbajul descântecelor „are pentru țăranul basarabean ceva din sfințenia slujbei religioase aproape”, notează Ștefania Cristescu<sup>70</sup>), despre igiena personală, igiena odihnei, igiena locuinței și a dependințelor, dar și despre alimentația sătenilor și a consecințelor pe care le au, din punct de vedere alimentar și al sănătății, interdicțiile religioase, respectate cu sfințenie aproape în Cornova; vom vedea că mai cu seamă aceste informații concrete, detaliate, despre obiceiurile alimentare ale cornovenilor, le particularizează și le contextualizează pe cele puține și fragmentate oferite de D. C. Georgescu în studiul amintit mai sus.

Implicat la Cornova în acțiunea de cercetare a gospodăriilor din localitate, Ion Zamfirescu redactează un studiu consistent, de 40 de pagini (formatul „Arhivei...”), despre gospodăria unei văduve: Maria Tacu, de 54 de ani. Intitulat oarecum modest, dar în ton cu așteptările științifice ale epocii, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, articolul se dovedește a fi însă mai mult decât o sumă de „contribuții” superficiale, mai mult decât un

<sup>70</sup> Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 12.

inventar de observații: e o privire detaliată, argumentată, cu chei de lectură și grile de interpretare, asupra gospodăriei aflate la numărul 209, în comuna Cornova, plasa Țelenești, județul Orhei<sup>71</sup>. Aceasta, și pentru că – după cum remarcă autorul în debutul articolului – „[î]n decursul numeroaselor campanii monografice, planul de cercetare a gospodăriilor a evoluat de la preocuparea pur descriptivă la ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin gospodărie, până la cuprinderea, atât sub aspectul static, cât și dinamic, a întregului proces de viață pe care îl desfășoară un grup familial, în cadrul gospodăriei respective”<sup>72</sup>. Și tot în prima parte a articolului identificăm o scurtă prezentare a Mariei Tacu, care să ușureze buna înțelegere a informațiilor care urmează: femeia e văduvă din anul 1925 (de când avea, deci, 48 de ani), după ce o epidemie de febră tifoidă a făcut victimă și pe soțul ei<sup>73</sup>. Deși nu e esențială din punct de vedere sanitar, reținem și informația coborârii femeii pe scara socială, de vreme ce, din neam de mazili, se căsătorise cu Ilie Tacu, din neam de răzeși. La momentul desfășurării campaniei, pentru susținerea gospodăriei și în urma pierderii soțului ei, Maria Tacu muncea la câmp și țesea pentru oamenii din sat; cei doi copii din gospodărie (al treilea plecase în urma căsătoriei) își ofereau, de asemenea, celorlalți săteni ajutorul, contra cost, la muncile câmpului<sup>74</sup>.

La rândul său, Xenia Costa-Foru include în teza sa de doctorat, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică* (elaborată în 1932, în baza cercetărilor de la Nerej, Drăguș, Runcu și Cornova, dar publicată abia în 1945), o parte consistentă dedicată studiului monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative. Cu rol didactic, indicând principiile de lucru în cercetarea monografică a unei familii anume, Xenia Costa-Foru pornește de la cazul familiei Toader Popa din satul Cornova, care locuiește la gospodăria cu nr. 118<sup>75</sup>. Pașii de urmat într-o astfel de cercetare sunt ilustrați cu numeroase detalii privind familia Popa, iar dintre acestea noi le extragem pe acelea cu caracter sanitar. O informație esențială e aceea potrivit căreia întâia etapă în cercetarea oricărei familii presupune studierea prealabilă a fișelor de teren întocmite de ceilalți monografiști. Concret: „Să luăm, pentru exemplificare, un caz oarecare. De pildă: familia Toader Popa din satul Cornova, casa nr. 118. Această familie își are fișa sa de familie și foaia economică astfel alcătuită [...]. Însă nu numai cu prilejul statisticei generale se strânge material informativ cu privire la familie, ci, după cum știm, o serie de alte probleme ale altor echipe de muncă își centrează studiile lor tot în jurul vieții de familie. Astfel, echipa care lucrează problema cadrului biologic are, în familie, o realitate de care

<sup>71</sup> Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 480–520, reprodus în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 160–198.

<sup>72</sup> *Ibidem*, p. 160.

<sup>73</sup> *Ibidem*, p. 161.

<sup>74</sup> *Ibidem*, p. 162.

<sup>75</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, ed. cit; fragmente din această teză de doctorat – cele privind Cornova – au fost reproduse în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 317–400.

trebuie să ție seama. Această echipă are și ea fișe speciale biologice, în care se studiază ereditatea și aspectul biologic actual al membrilor unui grup familial. Vom avea deci o «fișă biologică» a familiei Toader Popa. [...] Vom avea deci un material destul de bogat, gata strâns de alții, pe care noi avem datoria să-l avem cu noi, în copie, atunci când pornim la cercetarea familiei alese.<sup>76</sup>

**Mortalitatea infantilă: dimensiuni impresionante la Cornova.** Deconstruind portretele celor două familii, familia Mariei Tacu și cea a lui Toader Popa din Cornova, așa cum apar ele în studiile lui Zamfirescu și Costa-Foru, le reconstruim doar pe baza informațiilor cu caracter sanitar în ce le privește. Și extragem în primă fază acele date privind mortalitatea infantilă, recunoscând însemnătatea acestora în rândul marilor probleme sanitare ale localității.

Pe scurt și foarte sec: Maria Tacu din Cornova a născut 16 copii. Dintre aceștia, în vara lui 1931 îi mai trăiau doar trei; cu alte cuvinte, aproape fiecare sarcină a femeii se soldase, mai devreme sau puțin mai târziu, cu un deces. Astfel, dintre cei 13 copii morți, niciunul nu depășise 3 ani de viață (iar cele patru perechi de gemeni cărora le-a dat naștere Maria Tacu nu supraviețuiseră mai mult de 2–3 săptămâni). Tabloul morților acestei familii, așa cum e întocmit el de monografistul Ion Zamfirescu, e cu totul înfiorător: „Datele cronologice, marcând evenimentele de natură familială și biologică în familia lui Ilie Tacu, sunt următoarele: 12 septembrie 1892 – căsătoria lui Ilie Tacu cu Maria Popa; 21 iulie 1895 – moartea fiicei Lisaveta, în vârstă de 2 ani; 4 mai 1897 – moartea fiului Mihai, în vârstă de 3 ani; 15 mai 1899 – moartea fiului Isăvii, în vârstă de 3 ani; în anii 1901, 1903, 1904 și 1906 în patru nașteri consecutive, neobișnuit de grele, s-au născut câte doi gemeni, care n-au trăit decât 2–3 săptămâni fiecare; 10 februarie 1909 – moartea fiului Ion, în vârstă de un an; 10 august 1913 – moartea fiicei Maria, în etate de 6 luni. În octombrie 1926 decedează soțul Ilie Tacu, în urma unei scurte zăceri de tifos, la Spitalul din Coșoveni. A fost îngropat la cimitirul de acolo, autoritățile neîngăduind, din cauza bolii molipsitoare, transportarea cadavrului în satul natal. În fiecare an, la Sâmbăta Morților și la Vinerea Mare, femeia se duce la mormântul lui, ca să aprindă lumânări și să ardă tămâie, «cum se cade creștinește la fiecare suflet de om».<sup>77</sup>

Acest inventar al morților trebuie citit în paralel cu o observație esențială a lui Ion Zamfirescu, în care – cu toată obiectivitatea expunerii faptelor – se subînțeleg mirări și întrebări: „Un fapt demn de remarcat – ce pare a fi o trăsătură spirituală generală a satului – este acela că pentru copiii morți, chiar pentru amintirea lor, femeia Maria Tacu nu are aceeași afecțiune ca pentru cei rămași în viață. Faptul

<sup>76</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative* (extras din Xenia Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, București, 1945), reproduș în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 319.

<sup>77</sup> Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 174.

morții îl privește cu o tărie sufletească care aproape ia forma de insensibilitate sau îmbracă haina unei convingeri cu o cauzalitate complexă, încălcând deopotrivă domeniul economicului și acela al spiritualului: «Dar nu mi-au murit numai mie; au murit la toți, căci așa trebuie să fie. Ce mă făceam eu cu 18 copii, dacă ar fi trăit toți și trebuia să-i hrănesc?»<sup>78</sup> Dincolo de observația lui Zamfirescu – decesele copiilor sunt privite din punct de vedere economic, „cu ce să-i fi hrănit pe toți?”, și din punct de vedere spiritual, „așa trebuie să fie” –, nouă ne atrage atenția prima parte a punctului de vedere al femeii: „Dar nu mi-au murit numai mie; au murit la toți...”<sup>79</sup>, semn că morțile din familia Tacu nu reprezentau un caz singular în sat, ci o regulă; iar oamenii se obișnuiseră cu regula, necutezând să creadă că ar putea fi și altfel. La momentul desfășurării campaniei, în 1931, Maria Tacu avea trei copii în viață, mari deja: Vasile Tacu, băiatul cel mare, căsătorit, care nu mai locuia cu familia<sup>79</sup>; Mihai Ilie Tacu, flăcău de 21 de ani, născut în 1910<sup>80</sup>; și Nadia (Nadejda) Tacu, fiica născută în 1915, „cel mai mic dintre copiii supraviețuitori”<sup>81</sup>.

De cealaltă parte, în familia Popa, mortalitatea infantilă nu are proporțiile de mai sus, dar rămâne uriașă: din cele 12 nașteri ale Catincăi, doar șase copii trăiau atunci când monografistii au ajuns la Cornova, în 1931. Portretul nașterilor și morților familiei Popa e completat de informații determinante pentru acel nivel ridicat al mortalității: amândoi părinții sufereau de sifilis. Cercetătoarea Xenia Costa-Foru aduce, astfel, în prim-plan observațiile medico-sociale asupra acestei familii, realizate de echipa biologică din sat: „1. Amândoi părinții, afectați de sifilis. Copiii, nediagnosticați în privința contaminării specifice. 2. Raportul dintre numărul copiilor avortați, născuți morți și morți în numărul total al sarcinilor, după 23 ani de căsnicie, este egal cu  $6/12=1/2$ , deci mortalitate foarte ridicată. 3. Observând vârsta copiilor morți, observăm că numai un singur copil (Anica) mort a atins o vârstă mai ridicată, adică 8 ani, restul de 5 au murit în vârstă fragedă, sau au fost avorturi și născuți morți, ceea ce pledează pentru o contractare veche a afecțiunii specifice de către părinți, mai cu seamă că numai copilul sarcinei a patra, Serafim, a izbutit să trăiască, atingând vârsta de 20 de ani la data cercetării. 4. De subliniat că 4 din membrii familiei au suferit de vărsat, fapt care poate fi explicat prin defectuoasa organizare a serviciului sanitar la sate în privința vaccinărilor și revaccinărilor. 5. Lăsând la o parte mama, observăm că cei trei copii care au suferit de variolă au fost născuți în perioada de turburări sociale, cuprinsă între anii 1916–1923.”<sup>82</sup>

<sup>78</sup> *Ibidem*, p. 174–175. Atunci când îi inventariază, Mariei Tacu îi ies 18 copii născuți la numărătoare; fie cercetătorul a scăpat din vedere două sarcini, fie femeia, în urma atâtor evenimente soldate cu decese, a pierdut șirul lor; caz care ar întări, de altfel, constatarea monografistului, privind tăria sufletească a femeii.

<sup>79</sup> *Ibidem*, p. 176.

<sup>80</sup> *Ibidem*, p. 175.

<sup>81</sup> *Ibidem*, p. 176.

<sup>82</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348.

Ca și în cazul familiei Mariei Tacu, găsim necesară inserarea unor informații aproape schematice cu privire la componența familiei, la numărul de nașteri și de decese. Doar că, de această dată, construim singuri acest tablou al natalității, mortalității și morbidității, pornind de la foaia familială biologică, reprodusă întocmai în lucrarea ei de către monografista Xenia Costa-Foru; păstrăm denumirile bolilor exact așa cum sunt ele redată în fișă:

**Catinca și Toader Popa. Portret de familie<sup>83</sup>**

- Toader T. Popa – născut în 1883. Afecțiuni anterioare: tifus, reumatisme, anemie, degerături. Afecțiuni prezente: reumatism, lucs, Meinicke sau Wassermann pozitiv.
- Catinca Porcescu (numele de fată) – născută în 1885. Afecțiuni anterioare: tifus, vărsat, friguri. Afecțiuni prezente: lucs, leucorea, Meinicke sau Wassermann pozitiv.
- Alexandra – născută în 1907, decedată până la a împlini o lună (1907).
- Anica – născută în 1908, decedată în 1916.
- Avort (fată) – în 1910. Catinca explică: „În urma ridicării unor saci pe vremea culesului.”
- Serafim – născut în 1911; afecțiuni anterioare: friguri.
- Ioana – născută în 1913, decedată până la o lună, în 1916.
- Un băiat născut mort, în 1914. „Mama l-a simțit mișcând până în ultimul moment. Moașa zice că a mai svâcnit odată după ce a fost născut dar poate n'a mai putut respira.”
- Ionică – născut în 1916. Afecțiuni anterioare: vărsat.
- Maria – născută în 1918, moartă în 1918.
- Evlambia – născută în 1919. Afecțiuni anterioare: vărsat. Afecțiuni prezente: ascarizi.
- Ifrim – născut în 1923. Afecțiuni anterioare: vărsat.
- Dumitru – născut în 1925.
- Gheorghe – născut în 1929.

**Bolile familiei și lipsa de încredere în asistența medicală specializată:**  
**„Nu mi-au făcut nic.”** Așadar, din cele 12 sarcini ale Catincăi Popa, doar șase copii erau încă în viață: în 1931, anul desfășurării campaniei monografice, Serafim, cel mai mare, avea 20 de ani, Ionică avea 15, Evlambia avea 12, Ifrim avea 7, Dumitru avea 5, iar Gheorghe avea 2 ani. Dincolo de proporțiile mortalității infantile, identificăm în tabloul alcătuit mai sus și bolile familiei Popa și, deci, bolile întâlnite printre cornoveni în anii interbelici: observăm existența (fie ea și anterioară) a tifosului, a bolilor venerice, a malariei, a vărsatului, dar și prezența ascarizilor, semn al unei igiene individuale și familiale cu totul deficitare. O altă

<sup>83</sup> Portret întocmit pe baza informațiilor cuprinse în foaia biologică familială redactată de echipa biologică de la Cornova și inclusă în cercetarea de doctorat a Xeniei Costa-Foru; noi am avut acces la fișă (și, deci, la fragmente din teză) în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 350–353.

informație interesantă privește frecventarea de către cei doi soți a dispensarului improvizat în sat de către monografiști: „Astfel, din familia Toader Popa, la dispensarul Seminarului de sociologie, Catinca a mers de 5 ori, iar Toader de 6 ori, în interval de 3 săptămâni (pentru injecții cu neosalvarsan).”<sup>84</sup> Cu toate acestea, încrederea în asistența medicală specializată și în reprezentanții săi e foarte redusă, așa după cum se va vedea într-un fragment de conversație surprins între cei doi soți, la întoarcerea de la dispensarul Seminarului:

*„Inf. Catinca și Toader Popa (Catinca se întoarce de la consultație medicală. Tace).*

*T. Ce ți-a spus?*

*C. Mai nimic. (Tăcere).*

*C. Nu știe. Nu mi-a făcut nic.*

*T. Dar pentru ochi?*

*C. Mi-a dat o sticlă cu doctorii, a zis să-mi pun câte o picătură etc.*

*T. Mâna i-ai arătat-o?*

*C. A văzut, m-a cercetat, mi-a spus că eu înăuntru nu mă pot îndrepta altfel decât să merg la Chișinău – la operație.*

*T. Apoi ăi rămâne și fără.*

*C. Da cum, nu vreu, mai bine merg.*

*T. Da las-că ce știe ei? Eu n-am fost? Nu mi-au făcut nic!*

*(Toader a fost consultat, i s-a luat sânge, i s-au dat doctorii pentru ciuperca de care suferea, i s-au făcut injecții antisifilitice și i s-au dat sfaturi pentru reumatism). ”<sup>85</sup>*

Aceste informații vor fi așezate în oglindă – pe parcursul paginilor următoare – cu obiceiul răspândit al sătenilor de a utiliza practicile medicinei empirice; o imagine încheagată, semnificativă, a descântecelelor și a „agenților magici” din Cornova alcătuiește în studiile sale cercetătoarea Ștefania Cristescu.

**Igiena individuală și a familiei.** Esențiale pentru cunoașterea stării sanitare a localității Cornova la începutul anilor 1930 sunt și amănuntele care privesc igiena personală a cornovenilor: acele informații cu privire la îmbăierea copiilor și a adulților, intervalul la care se schimbă hainele și felul în care se spală, existența/inexistența obiectelor de uz igienic – săpun de casă, săpun din comerț, albi, perii etc. Am identificat acest tip de informație atât în descrierea familiei Popa, cât și în prezentarea gospodăriei văduvei Mariei Tacu. Și într-un caz și în celălalt, situația era îngrijorătoare, dovedind lipsa unei educații igienice elementare și, prin aceasta, explicând caracteristicile stării sanitare cu totul deficitare.

<sup>84</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 353.

<sup>85</sup> *Ibidem*.



Ion Zamfirescu a înregistrat conștiincios toate amănuntele privind familia Mariei Tacu, încercând să explice minimumul găsit în gospodărie prin faptul că actele igienice ar presupune cheltuieli noi. Iată: „Capitolul igienei – socotit ca element al consumației familiale – este foarte redus, din cauza unui nivel de viață rudimentară, care nu impune necesar, acte și preocupări igienice susceptibile de crearea unor noi cheltuieli. Rufe, în general primăvara și vara, se spală fără săpun, așa încât cantitatea de săpun cumpărat de la târg nu se ridică decât la 2–3 kg anual; se cumpără pe prețul de 40 lei kg. În casă nu se face săpun; această industrie casnică, frecventă în majoritatea satelor, este necunoscută aici. Grăsimea care nu se poate întrebuința, seul și eventual porcii morți sunt aruncate, pur și simplu. Săpun de toaletă se cumpără aproximativ o bucată pe an, de la Vlad<sup>86</sup>, pe prețul de 20 lei. Procurarea igienică nu există decât într-o formă cu totul rudimentară. Femeia Maria Tacu se spală cu săpun numai duminică și sâmbătoarea; în celelalte zile, atât ea, cât și ceilalți nu se spală deloc, nici măcar pe mâini. Pe picioare se spală ori de câte ori apare vizibil nevoia; în general, vara mai des, iarna foarte rar. Baie fac o dată pe săptămână, în albie. Femeile se spală des pe cap, cu leșie sau cu borș de țărățe; se dă cu gaz ca prezervativ împotriva paraziților. Rufe sunt purtate o săptămână; cămașa e purtată și noaptea. [...] Unghiile la mână se taie la două săptămâni, iar la picioare mai rar, când se simte vizibil trebuința. Iarna se poartă în picioare colțuni de lână – fiecare membru al familiei n-are decât o pereche –, care nu se spală deloc în timpul iernii. [...] Asupra igienei sexuale, atât cele două femei cât și băiatul au noțiuni rudimentare, aproape inexistente.”<sup>87</sup>

Păstrând rolul didactic al lucrării sale, Xenia Costa-Foru face observații similare privind igiena familiei Popa din Cornova: „Ceea ce mai trebuie să adăugăm sunt observațiile asupra igienei acestei familii. În primul rând, vom observa dacă în acea casă sunt instalațiuni sanitare, fie și rudimentare, care permit o viață igienică (gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcție care să servească drept latrină), dacă au băi, lighean, apă în cantitate suficientă, și mai ales, modul cum aceste îngrijiri trupesti sunt ținute în seamă. [...] Astfel, membrii familiei T. Popa se spală săptămânal cu apă rece pe picioare, pe mâini până la cot și uneori și urechile. Fața și mâinile, în fiecare dimineață. Pe câmp, înaintea meselor, nu-și spală mâinile, decât dacă sunt murdare de mult pământ. Părul, femeile și-l spală o dată pe săptămână (sâmbăta de obicei), bărbații nu. Ei se tund, imediat ce simt că-i «mănâncă în cap». Cămașa e schimbată o dată pe săptămână. Baie fac într-o albie de spălat rufe. Încălzesc apa și o îndoiesc cu rece. Asta, în timpul verii, de 2–3 ori. Vara se duc la iaz, rar, de 2–3 ori. «Pe copii îi lai în fiecare sâmbătă.» Pe sub pantaloni poartă izmene, pe care le schimbă tot așa, săptămânal. Le spală cu

<sup>86</sup> Vlad era un târg din apropierea Cornovei, de unde își mai cumpărau sătenii cele necesare. Ion Zamfirescu notează: „târgușorul Vlad, depărtat la 8 kilometri de Cornova, locuit exclusiv de ovrei și păstrând aspectul tipic al târgurilor de felul acesta” (în Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 196).

<sup>87</sup> *Ibidem*, p. 187.

apă din fântână. Fac leșie și cu foarte mult săpun<sup>88</sup>. Pentru toalete corporale, nu întrebuințează niciodată săpun. Cămășile le spală cu apă de ploaie. «Se curăță mai bine așa.» *Baia copilului*. În primele zile, îi face și de 2 ori pe zi. După a II-a lună, o dată pe săptămână. Iar peste un an, din când în când. Peste 5–6 ani, nu se mai ocupă de ei, fac baie când au ei gust. Rar de tot. Vara se duc la Ikel, la iaz. Iarna, nimic. Mama-i mai sfătuie, dar ei nici nu vor să audă. *Părerea celor maturi despre această chestiune a îngrijirii corporale trebuie și ea luată*. Mai mult decât orice observație, mai mult decât orice calculare a cantităților de săpun consumate în gospodărie, servește o declarație orală de felul acesteia: «Când eram mic, m-a lăiat mama. Femeile se lau mai des, că pe urmă ajung la povestea D-voastră (adică fac păduchi și râie). Acu, io nu mă mai spal. Mai rar» (Toader Popa).<sup>89</sup>

Așadar, îmbăierea are loc rar și fără săpun, care, dacă se folosește, se folosește numai în timpul duminicilor și sărbătorilor. Dintre copii și adulți, primii sunt spălați mai des, de către mame. Mai apoi, cum zice Toader Popa, „io nu mă mai spal”. Dintre femei și bărbați, Popa zice că femeile s-ar spăla mai des, că altfel ar face „păduchi și râie”. Nici pentru haine nu se folosește săpunul, iar hainele sunt purtate o săptămână înainte de a fi considerate murdare.

**Igiena locuinței și a dependențelor. Igiena odihnei. Posibilitățile de aerisire și iluminare.** Ca și la Nerej, Fundul Moldovei și Drăguș, de unde deținem date privind locuințele (mulțumită aceluiași cercetător, D. C. Georgescu, dar și celorlalți monografiști care au cercetat gospodăriile rurale), în localitatea basarabeană Cornova e, de asemenea, folosită o singură încăpere pentru locuit și dormit; în vreme ce odaia mai bună și mai spațioasă e păstrată pentru depozitat zestre și pentru potențialii musafiri. Iată, deci, situația locuinței Mariei Tacu, așa cum este ea descrisă de Ion Zamfirescu: „Casa mare este odaia pe care îndeobște săteanul n-o locuiește, ci o ține ca pe încăperea cea mai curată pe care o folosește numai în împrejurări excepționale sau cu prilejul diferitelor solemnități din cadrul vieții de familie. Folosește când țin praznicele ca odaie pentru petrecere, pentru ținerea hainelor și păstrarea zestre.”<sup>90</sup> Vin și completările: „Tinda este încăperea de la mijlocul locuinței, în care pătrunzi direct venind de afară. Are lățimea de 1,60 m. Folosește pentru adăpostit unele merinde și în special cerealele; tot prin ea se face comunicarea cu podul. Cămara este încăperea cea mai interesantă, prin faptul că în ea membrii familiei își petrec tot timpul cât stau în casă, folosește ca locuință, bucătărie și atelier de lucru, uneori chiar și în timpul verei.”<sup>91</sup> E lesne de înțeles că

<sup>88</sup> Ion Zamfirescu susține, dimpotrivă, că această industrie casnică, facerea săpunului, „frecventă în majoritatea satelor, este necunoscută aici [n.n. – la Cornova]” (*op. cit.*, p. 187).

<sup>89</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348–352.

<sup>90</sup> Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 164.

<sup>91</sup> *Ibidem*, p. 167.

în asemenea condiții de supraaglomerare a unei singure odăi, odihna membrilor familiei are mult de suferit. Adăugăm însă aici și alți factori, care fac ca somnul cornovenilor să fie neodihnitor și, prin aceasta, nesănătos: membrii familiei Tacu „[n]u se dezbracă noaptea, negăsind sens acestei trebuințe. De multe ori dorm încălțați, vara ca și iarna. Pe pat nu există decât țoluri a căror singură igienă este scoaterea din când în când la aer și scuturarea lor de praf. [...] Iarna, ferestrele sunt lipite cu hârtie; aerisirea nu se face aproape deloc, deși ar fi posibilă pe ușă.”<sup>92</sup>

În timpul verii, Catinca și Toader Popa, alături de cei șase copii ai lor, nu dorm în casă, ci în „cuhnie” (bucătărie) sau pe prispă. Iarna însă, toți cei opt membri ai familiei se înghesuie într-o singură cameră, cea mai mică a locuinței. În casă, soarele intră puțin: geamurile casei sunt mici, iar cantitatea de lumină care ar putea pătrunde totuși se micșorează din pricina cerdacului cu care e dotată locuința. Iată, pe larg, observațiile Xeniei Costa-Foru: „Îngrijirea casei de locuit are și ea importanță din punct de vedere igienic. Vom nota deci și informațiile căpătate în această privință. Astfel, în gospodăria lui Toader Popa, în casa de locuit nu a stat nimeni în tot timpul cercetărilor noastre. Cât este timpul frumos, toți dorm în cuhnie, claie peste grămadă, sau pe prispă afară. Iarna stau în cea mai mică dintre camere, în clădirea cea mare. Care e motivul? «Casa mare (odaia cea mare) se încălzește foarte greu.» De aceea, numai când au mosafiri se folosesc de ea. Ferestrele se deschid rar. Soarele bate greu prin geamurile mici, umbrite și ele de ceardacul din față. În cuhnie, vara, în timpul cercetărilor noastre, aerul era destul de greu. Cu atât mai mult iarna, când «nu se deschid geamurile, că vine frigul». Luminatul cu petrol mai absoarbe și el din oxigenul din cameră. Se vâruiește de 8–10 ori pe an, în casa unde locuiesc și unde e bucătăria. Peste an, odăile locuite se vâruiesc și se scutură de 5–6 ori pe an. De măturat, se mătură în odăi o dată pe zi, iar în cuhnie, unde se ia masa, de 4–5 ori pe zi.”<sup>93</sup>

Cât privește existența în componența gospodăriei a unei latrine, în cazul celor două familii studiate la Cornova lucrurile sunt cât se poate de clare. În cazul gospodăriei văduvei Maria Tacu, „[l]atrină nu există; cea veche putrezind, nu s-a mai construit alta, iar locul a fost astupat”<sup>94</sup>. Iar dincolo, „gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcție care să servească drept latrină”<sup>95</sup>. Se confirmă astfel datele din statistica oficială a Ministerului Sănătății, din anul 1929, cât privește locuințele rurale. Potrivit acestora, Basarabia era la momentul cu pricina provincia cea mai săracă în latrine: din totalul de 508.845 de gospodării aflate în mediul rural, numai 167.880 dintre ele (adică 32,99%) aveau în componență o latrină<sup>96</sup>.

<sup>92</sup> *Ibidem*, p. 187.

<sup>93</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 354.

<sup>94</sup> Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 181.

<sup>95</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 349.

<sup>96</sup> Dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935, p. 123.

**Alimentația cornovenilor. Interdicții religioase și câteva exemple de meniuri întâlnite în satul basarabean.** Ne amintim concluziile lui D. C. Georgescu privind alimentația celor 12 familii studiate la Cornova, în 1931, și a celor 50 de familii analizate din același punct de vedere un an mai târziu, la Drăguș: din punct de vedere cantitativ – rație normală de proteine, rație deficitară de grăsimi, rație ridicată de carbohidrați; din punct de vedere calitativ – regim alimentar deficitar, dată fiind proporția redusă de proteine de origine animală, regim alimentar prea puțin variat și condiții neigienice de preparare a hranei<sup>97</sup>. După cum vom vedea imediat, aceste concluzii se confirmă în studiul lui Ion Zamfirescu, dar și în teza de doctorat a Xeniei Costa-Foru. În acest ultim caz, modul în care și-a structurat cercetătoarea informația face evidentă consultarea anterioară a fișelor lui D. C. Georgescu (iar pentru studiul familiei, această procedură era chiar recomandată). Așadar, în ceea ce privește regimul alimentar al familiei lui Toader Popa, „se poate constata, din datele consemnate pe dosul fișei, că acest regim este excedentar în ceea ce privește nivelul rației calorice, dar deficient din punct de vedere calitativ, mai ales prin proporția foarte redusă a albuminelor de origine animală”<sup>98</sup>. Pe baza datelor de care amintește (că ar fi fost consemnate pe spatele fișei lui Toader Popa), Xenia Costa-Foru realizează o prezentare detaliată a alimentelor consumate în familia studiată: „importanța aportului caloric în alimentația anuală a acestei familii se așează în ordinea următoare: 1. Cereale (pâine, mămligă) – 69,94%. 2. Alimente de origină animală – 13,36%. 3. Alcool (vin, rachiu) – 7,30%. 4. Legume – 5,70%. 5. Fructe – 3,70%. Deci, primele două grupe constituie alimentația fundamentală. Cât privește înseși principiile nutritive, acestea se clasifică astfel: 1. Hidrate de carbon – 66,85%. 2. Grăsimi (vegetale și animale) – 14,65%. 3. Albumine – 11,20%. 4. Alcool – 7,3%.”<sup>99</sup> Concret – și aici se observă cel mai bine influența lui D.C. Georgescu – alimentația familiei Popa se definește prin: „1) rația medie anuală, în valoare calorică absolută, depășește rația normală tip (corectată prin coeficienții de vârstă și sex), fapt datorit excesului de hidrocarburi; 2) bilanț deficitar pentru grăsimi; 3) la fel pentru albumine, cu mențiunea importantă a originilor aproape exclusiv vegetale (83,16%); 4) în sfârșit, rația alimentară majorată nu reprezintă o valoare strict pozitivă, sau este numai aproximativ semnificativă, întrucât aceasta se datorește alimentării abundente și consumării excesive de alcool în timpul iernii, fapt care modifică pozitiv rația medie anuală, fără un aport nutritiv real, alimentarea rămâne insuficientă tocmai vara, în perioada de muncă și de pierderi însemnate energetice.”<sup>100</sup>

<sup>97</sup> D. C. Georgescu, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 31.

<sup>98</sup> Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348.

<sup>99</sup> *Ibidem*, p. 357.

<sup>100</sup> *Ibidem*, p. 359.

Un alt tip de prezentare a obiceiurilor alimentare – bazat pe exemple concrete; și cu redarea a câtorva meniuri obișnuite în familie – realizează Ion Zamfirescu, referindu-se la familia Mariei Tacu. Monografistul pleacă de la chestiuni generale: „Hrana oamenilor e compusă din elemente ce se produc în gospodărie, ce se capătă pe calea schimbului în natură și în sat și cumpărate pe bani din sat, târg sau oraș. La gospodăria studiată, cele din urmă intră într-o proporție minimă, aproape inexistentă, după cum se întâmplă la cele mai multe din gospodăriile cornovene.”<sup>101</sup> E observată și evidențiată apoi însemnătatea interdicțiilor de natură religioasă în viața de zi cu zi (și alimentația) cornovenilor: „Se țin, de către toți membrii familiei în mod integral, următoarele posturi: postul mare (al Paștelui) – 7 săptămâni; postul Sf. Petre – 1 săptămână; postul Sf. Maria – 2 săptămâni; postul Crăciunului – 6 săptămâni. De asemeni se ține post în zilele de luni, miercuri și vineri ale fiecărei săptămâni, cu excepția acelorora când în zilele acestea cade o mare sărbătoare (Crăciunul, Sf. Petre, Sf. Maria etc.).”<sup>102</sup>

Prezentarea câștigă apoi mult în concretețe:

*„Menu-ul [familiei Mariei Tacu – n.n.] este redus și de cele mai multe ori, nesubstanțial; numai la sărbătorile mari depășește puțin nivelul obișnuit. Mâncărurile sunt gustoase, preparate însă neîngrijit și în condiții mediocre de acuratețe și salubritate. Astfel, câteva exemple de menu-uri caracteristice:*

*Luni 20 iulie 1931, sărbătoarea Sf. Ilie*

*1-a masă: pui fript, pâine, 2 zarzăre*

*2-a masă: castraveți murați, pâine, pepene galben*

*3-a masă: castraveți murați, colac de grâu (de la un praznic)*

*Marți 28 iulie 1931, sărbătoare ținută: Sf. Chirică*

*1-a masă: găluște de păsat, fasole păstăi prăjită în ulei, pâine*

*2-a masă: castraveți murați, pâine, pepene galben*

*3-a masă: cartofi, castraveți murați, pâine*

*Miercuri 29 iulie, zi de lucru obișnuită*

*1-a masă: supă cu cartofi, pâine, pepene galben*

*2-a masă: pâine cu ceapă, mere și pere*

*3-a masă: pâine cu ceapă, mere*

*De Crăciun se mănâncă: sarmale cu orez, friptură și piftie de porc, turte (prăjituri), plăcintă cu brânză și cu cartofi, pâine. De Paști: friptură de miel, rasol și pilaf de găină, ouă roșii, pască și cozonac (se face numai o dată pe an, la Paști). În posturi se mănâncă fasole boabe fiartă, bob fiert, cartofi gătiți cu ulei și varză murată. Dulceață se face 1 kg pe an, numai din struguri. Vin se consumă mult toamna și iarna; atâta timp cât este – din recoltă –, se consumă fără măsură.”<sup>103</sup>*

<sup>101</sup> Ion Zamfirescu, *op. cit.*, p. 183.

<sup>102</sup> *Ibidem*, p. 184.

<sup>103</sup> *Ibidem*, p. 185.

### Medicina empirică în Cornova. Observațiile Ștefaniei Cristescu.

Cornovenii sunt profund atașați de medicina empirică, iar încrederea lor în vraci și babe descântătoare e evidentă mai ales în studiile Ștefaniei Cristescu, dar și în observațiile lui Henri H. Stahl, cuprinse în volumul de memorii, publicat în 1981, sau – vom vedea – în scrisoarea pe care i-o trimite profesorului Dimitrie Gusti chiar de la Cornova la final de campanie. Studiile redactate de Ștefania Cristescu în urma campaniei cornovene<sup>104</sup> nu tratează în mod direct asistența sanitară empirică din satul din județul Orhei; dar lasă să se înțeleagă că există un grad ridicat de încredere a locuitorilor în reprezentanții acesteia. „Este aci [în Cornova] și un fel de obișnuință a oamenilor cu limbajul acesta ce are pentru țăranul basarabean ceva din sfîntenia slujbei religioase aproape”, notează cercetătoarea într-un articol intitulat *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, publicat în anul 1936, în „Sociologie românească”<sup>105</sup>. Nici nu putea fi altfel, până la urmă: încrederea aceasta în babe descântătoare, în Cornova sau aiurea în Basarabia și în țară, crescuse și căpătase forță pe parcursul anilor, dată fiind absența acută de cadre medicale specializate, de reprezentanți ai asistenței sanitare oficiale, mai cu seamă în mediul rural. Potrivit unei statistici prezentate de dr. G. Banu în lucrarea *Sănătatea poporului român*, la începutul anilor 1930, în Basarabia activau numai 161 de medici rurali – adică un medic trebuia să se îngrijească de 16.447 locuitori (!)<sup>106</sup>. Iar Gheorghe Macarie – component, în anii '30, al echipelor de acțiune culturală în sate, care funcționau sub umbrela Fundației Culturale Regale „Principele Carol” – povestea într-un interviu de istorie orală cum stăteau lucrurile din acest punct de vedere în satul basarabean în care copilărise: „Dacă te uiți la statisticile din '34, răspândirea medicilor pe țară este foarte tristă. Dar eu am trăit la țară și știam că doctorița care ținea de plasa respectivă venea o dată la două-trei săptămâni, sau o dată la lună, pe trăsură, și traversa satul, și lumea știa, și ieșea la poartă la consultație. Cam asta era pe vremea aceea. Așa era la mine în sat prin '23-'24-'25.”<sup>107</sup>

Mai degrabă tehnic, cercetând aria de extensiune a fiecărei formule în grupul agenților magici din Cornova<sup>108</sup>, altfel spus cât de cunoscute erau diferitele descânțete din sat în rândul vracilor/descântătoarelor, studiul Ștefaniei Cristescu poate fi și trebuie citit și în cheie sanitară; el conține informații prețioase privind

<sup>104</sup> Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380; Eadem, *L'agent magique dans le village de Cornova*, ed. cit., p. 119–137; Eadem, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11–18.

<sup>105</sup> Eadem, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, „Sociologie Românească”, an I, nr. 4, aprilie 1936, p. 12.

<sup>106</sup> Dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, ed. cit., p. 298.

<sup>107</sup> Gheorghe Macarie, *Când am descoperit Fundația, așa mi s-a luminat fața!*, în Zoltán Rostás, *Strada Latină nr. 8*, București, Edit. Curtea Veche, 2009, p. 93.

<sup>108</sup> Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11; adăugăm aici observația monografistei: „Datele numerice ne vor ajuta să determinăm aria de extensiune a formulei în rândul agenților magici, și nu aria ei de circulație reală în sat” (*ibidem*, p. 12).

bolile prezente în sat și întinderea lor, așa cum sunt aceste boli definite de „agenții magici” cornoveni. Astfel, dintre cei 87 de vraci și descântătoare din localitate, 28 știau descântecul pentru „deochi”; 21 cunoșteau și foloseau descântecul pentru „strâns”; 17 cunoșteau descântecul pentru „năjit”; 14, formula magică pentru „orbalț” (durere de cap, după cum explică monografista); 13, descântecul pentru „hudmă”; tot 13 știau descântecul pentru „ursât-frigări”; 12 înși știau formula orală de vindecare a „beșicii-rele”; 10 „agenți magici” cornoveni cunoșteau și foloseau descântecul pentru „buba-neagră”; nouă, pentru gâlci; opt, pentru „tătarcă”; tot opt, pentru junghi; și tot opt pentru „șarpe” (pentru mușcătură de șarpe); șapte, pentru „caiarlâc”; șase, pentru „cel-perit”; cinci, pentru „jolnă”; patru, pentru „baghiță”; trei, pentru „albeață”; trei, pentru „cârțiță”; doi, pentru „broască”; doi, pentru friguri; tot doi pentru „plânsori”; doi cunoșteau și descântecul pentru „soare’n cap”; doi, pentru „studniță”; unul, pentru „descuet” și unul pentru râie<sup>109</sup>. Acesta este, până la urmă, un tablou extins al celor mai întâlnite afecțiuni medicale în Cornova (căci cum altfel să fi apărut un descântec pentru o anume boală, dacă nu era remarcată o frecvență ridicată a ei?). Remarcăm, printre acestea, boala numită „strâns”; Ștefania Cristescu dedică un articol de sine stătător formulelor orale folosite de agenții magici cornoveni pentru remedierea ei<sup>110</sup>. Dar remarcăm și existența în sat a cazurilor de pelagră; cornovenii și descântătorii localității folosesc pentru descrierea ei aceeași formulă – „cel perit” – pe care o folosea în 1836, în teza sa de doctorat, medicul moldovean Constantin Vârnav; aceea era, de altfel, prima menționare a pelagrăi în Moldova<sup>111</sup>.

După cum arăta Ștefania Cristescu în cuprinsul studiului, ea întâlnise la Cornova, pe parcursul campaniei de cercetare, nu mai puțin de „31 forme-tip de descântat propriu-zis (rituri medicale), deci 31 formule orale”<sup>112</sup>, fiecare formulă purtând în sat numele bolii pe care o reprezenta. Între acestea 31, trei anume apăreau în „bagajul” de cunoștințe a foarte multor agenți magici. Monografista explică: „Frecvența lor mare în repertoriu se datorește faptului că ele reprezintă cele trei boli de care satul se teme foarte și anume: spărietul, strânsul și ursătul (frigările). Cele două dintâi sunt boli ce țin mai cu seamă de copiii mici. Pentru ele satul are practici magice de vindecare destul de complicate.”<sup>113</sup> La polul opus, din punctul de vedere al frecvenței în vocabularul/repertoriul agenților magici, erau formulele pentru boli „nu prea temute în sat”: descântecul pentru „baghiță”, pentru „broască”, pentru „ciopârłajiță”, pentru „plânsori” și pentru „descuet”<sup>114</sup>. Reținem – pentru frumusețea exemplului – o formulă-tip care însoțește descântecul pentru „bube”:

<sup>109</sup> *Ibidem*, p. 11.

<sup>110</sup> Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380.

<sup>111</sup> Dr. I. Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, partea I, ed. cit., p. 191.

<sup>112</sup> Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 12.

<sup>113</sup> *Ibidem*, p. 12.

<sup>114</sup> *Ibidem*, p. 16.

„S'o sculat  
 Sfântă Măria ște-ai mare  
 Și-o făcut  
 O masă mare,  
 Și-o chemat:  
 Toate buboale,  
 Toate beșicuțele,  
 Toate zgâncuțale;  
 Da pe beșica ște-airă  
 N'o chemat-o.  
 Da țe di șiudă  
 S'o uscat,  
 S'o săcat  
 Ca petica'n gard.”<sup>115</sup>

Interesant e și faptul că sunt formule care se moștenesc numai în cadrul anumitor familii, trecute fiind „cu sgârzenie, de la unul la altul pe linie de sânge. E cazul descântecului de «mușcătură de șarpe» [...] care se moștenește în familia Văscanilor”<sup>116</sup> – aceasta, în opoziție cu descântecul de deochi, aflat la Cornova aproape într-o fază de „vulgarizare”<sup>117</sup>, adică de cunoaștere extinsă în rândul agenților magici. Monografista aduce în discuție și formule provenite din alte sate, cum e cazul descântecelor de friguri sau de „soare'n cap” – durere de cap, care nu reușiseră încă să pătrundă, la 1931, în „atmosfera magică a satului”<sup>118</sup>.

Și dacă acesta este un articol mai degrabă general despre descânțe în Cornova, în integralitatea lor, cu patru ani mai devreme, adică în 1932, Ștefania Cristescu publicase deja un studiu despre *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*<sup>119</sup>, dedicat – așa cum am anunțat deja – formulelor orale utilizate pentru lecuirea uneia dintre bolile de care se temea cel mai mult satul la începutul anilor 1930: „strânsul”<sup>120</sup>. Din acest text al Ștefaniei Cristescu nu aflăm care e boala pe care sătenii au botezat-o plastic „strâns”; potrivit prof. Sanda Golopenția e vorba despre rahitism<sup>121</sup>.

<sup>115</sup> *Ibidem*, p. 15.

<sup>116</sup> *Ibidem*, p. 16.

<sup>117</sup> *Ibidem*.

<sup>118</sup> *Ibidem*, p. 17.

<sup>119</sup> Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 119–127.

<sup>120</sup> Noi am ales să prezentăm articolele Ștefaniei Cristescu nu în ordinea cronologică a apariției, ci în ordinea logică a tematicii abordate: mai întâi textul mai general, *Frecvența formulei magice în satul Cornova* (publicat în 1936, în „Sociologie românească”) și abia apoi *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova* (publicat în 1932, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”).

<sup>121</sup> Informație relevantă într-o conversație cu prof. Sanda Golopenția, fiica Ștefaniei Cristescu și a lui Anton Golopenția. De altfel, în volumul Ștefaniei Cristescu, *Descântatul în Cornova – Basarabia* (București, Edit. Paideia, 2003), Sanda Golopenția a publicat integrala dosarului *Magie*, păstrat de Ștefania Cristescu în vederea publicării monografiei Cornova. Dosarul cu pricina conține, astfel, fișe de teren aparținând următorilor: Ștefania Cristescu, Ernest Bernea, Xenia Costa-Foru, Livia Gavăț, Anton Golopenția, Dochia Ioanovici, Ion Ionică, H. H. Stahl și Emil Turdeanu.



Monografista include însă în studiul său descrieri ale simptomelor bolii, realizate chiar de săteni, amănunte – oferite tot de aceștia – privind momentul anului în care „strânsul” lovește cu putere sau alternativele pe care le au cornovenii la dispoziție atunci când e nevoie să se descânte de „strâns”. Lectura următorului paragraf al articolului ne familiarizează astfel cu semnele bolii; e citat săteanul Costea Popa din Cornova: „«Cunoști copilu că-i bolnav de strâns că hârcâie, că-i umblă cheptu. Îi iese cheptu nainte. Iacă, ie aici un flăcău, Micandru, cu cheptu ieșit afară... După ce îi iese cheptu, i se stracă osu spchinării și șade așa grăbănos. Io chiar am văzut unu la Năpădeni cân-îi rupă osu spchinării; atunci țâpă el tare, atunci îl doare.» Boala e de două feluri: «strânsu-mic» și «strânsu-âl-mare.»»<sup>122</sup> Aflăm apoi, dintr-o prezentare sumară, cine sunt cei care cunosc leacul magic pentru „strâns” în Cornova: „După gravitatea cazului, cornoveanul chibzuiește la cine să alerge. Se poate duce la «Săvoianca», cea căreia nu-i mai încap în minte copiii pe care i-a scăpat de la moarte, dar tot așa de bine se poate îndrepta de cealaltă parte a satului, spre «Alixandra-Babii», bătrâna sărmană care numai cu descântece trăiește. Și tare rău face cine ocolește pe «Botnărița», căci «nimeni nu descântă mai bine ca dânsa în tăta Cornova». Ea a furat descântecele de când avea 25 de ani, de la mama ei, «Catinca lui Ion Pleșca» și aceasta le știe de la «Domnica lui Toader Bâzgă», care le auzise «din bătrâni, de cân-s-o făcut Cornova». Nimeni nu știe însă să spuie vorbele «aședzat» ca «Spiridon Gogică». A învățat de la o fimeie «din măhală» cu el, «Catinca lu Manoilă Dodon», care a murit, sunt 16 ani de-atunci. L-a învățat femeie pe el ca să descânte copiii, căci de la ea nu le trecea.»<sup>123</sup>

Iar din citatul de mai jos aflăm cum apare boala și, bonus, cum devine la Cornova, pe timp de toamnă, vinul cu piper pavază și leac împotriva „strânsului” sau a durerilor pe care le provoacă: „Întrebând pe oricine din Cornova, în ce timp al anului se descântă mai mult, veți obține un răspuns care nu se va deosebi prea mult de cel al «Artinei Botnaru», nora «Jieriței», vestita descântătoare a satului și a împrejurimilor: «Mai mult s-descântă iarna, că de frig i-apucă pe copchii strânsu. Toamna, nu s-pre bolnăghește; c-are jin și fașe jin cu chiper pân-cân să-mbată și uită de durere.» Aceasta nu înseamnă însă că numai iarna și numai copiii se îmbolnăvesc de strâns. Strânsul apucă pe oricine și oricând. Asta e, că trebuie să cunoști: «Asta-i boală cumplită și la copchii, și la bătrâni. Te farmă ici (arată pieptul), și-n schinare parcă-ț scoate oasăle.»»<sup>124</sup> Mai mult: potrivit Ștefaniei Cristescu, existau la Cornova, pentru descântatul de strâns, două tipuri de practici, pe care sătenii le deosebeau după ritul oral corespunzător: „1. Descântatul cu ajutorul descântecului propriu-zis de strâns, și 2. facerea «cărțicelei.»»<sup>125</sup> Și, în legătură cu aceasta, în Cornova anului 1931 erau 15 femei și trei bărbați care

<sup>122</sup> Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 120.

<sup>123</sup> *Ibidem.*

<sup>124</sup> *Ibidem*; sunt citate sătencele Artina Botnaru și Anastasia Gane din Cornova.

<sup>125</sup> *Ibidem.*

descântau cu ajutorul descântecului propriu-zis de strâns și două fete și doi flăcăi care făceau „cârticica”; între aceștia, „[s]pecialiști în «descântecul de strâns» sunt socotiți în sat: «Botnărița», «Săvoianca», «Lixandra-Babii» și «Spiridon Gogică»; specialiști în cârtică sunt: «Veruța» și «Irimia lu Mie Rusu»»<sup>126</sup>.

Henri H. Stahl a fost și el interesat de manifestările spirituale din Cornova; interesul său (sau curiozitatea) e evident într-o scrisoare pe care i-o trimite lui Dimitrie Gusti din satul basarabean, unde mai rămăsese câteva zile după încheierea campaniei: „Încolo, domnule Profesor, o duc aici cam singur, dar destul de bine. Și dacă mi se mai întâmplă să-mi scrântesc, ca săptămâna trecută, un picior, apoi îmbogățesc dosarul magiei cu fișe, căci mă vindec cu pământ de la rădăcină de prun, fiert cu câlțișor de in și mă las plimbat pe la toate descântătoarele din sat (pe vârstă și stare socială)»<sup>127</sup>. Cu acestea în minte, dar și cu următoarea remarcă a Ștefaniei Cristescu – „descântecul ce reprezintă o boală temută în sat și care este știut de cât mai puține persoane sau numai de una singură conferă aceloră sau acestuia un gen de autoritate socială în sat»<sup>128</sup> – să citim scurta poveste a lui Stahl, cu privire la practica descântatului în Basarabia, cuprinsă în volumul său de memorii publicat în 1981. Rememorarea nu privește în mod direct Cornova, ci un alt sat basarabean; nu știm care și, până la urmă, nici nu contează. Important e că fragmentul arată extensiunea medicinei empirice în Basarabia interbelică și forța cu care-și apărau reprezentanții acesteia cunoștințele, atuurile. Descântătoarele și vracii n-ar fi renunțat pentru nimic în lume la autoritatea lor în sat; doar perspectiva unui schimb din informații le surâdea, atât. Stahl povestește: „Iată, de pildă, cât de grea e pătrunderea tainelor cuprinse în meșteșugul babelor «vrăjitoare», a «zodierilor», a celor care «dau în bobi» și alții. În ce-i privește, credința lor este că orice secret dezvăluit își pierde puterea. Meseriile acestea nu se trec decât de la vrăjitor la vrăjitor, de la cel care descântă la cel care, ucenic fiind, urmează a fi el însuși descântător. Tainele magiei nu se pot deci afla prin procedeul chestionarelor prefabricate. În ce mă privește știu că am aflat multe simulând că aș fi eu însumi un om cu «puteri» supranaturale. Mă aflu într-un sat din Basarabia, unde trăia o babă, vestită peste șapte sate, pentru darurile ei de fermecătoare. Ca s-o «interoghez», știam că ar fi fost zadarnic: nu puteam afla decât banalitățile pe care le știe toată lumea. Ca să aflu mai mult, am făcut ce am făcut ca să mă fac acceptat de oameni drept «zodier». Având la mine mașina de scris, am început prin a face corespondența celor tineri, scriind epistole după tipicul știut, care începe cu «află de la mine că sunt sănătos, care sănătate ți-o doresc și ție» și continuă cu ce trebuia: declarații de dragoste, scrisori de ceartă și alte alea. De aci, am trecut la ghicirea viitorului, în cafea și cărți. Cu deosebit succes, de altfel, pentru că învățasem câte

<sup>126</sup> Ștefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns” în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 127.

<sup>127</sup> H. H. Stahl, *Scrisoare către D. Gusti*, reproducă în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 405–406.

<sup>128</sup> Ștefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11.

ceva din arta de a trage de limbă pe «client», de la câteva cărturărese, de la care luasem lecții profesionale. Apoi am trecut la vrăji, până când am ajuns să fiu un concurent serios al babei vrăjitoare oficiale ale satului. Exasperată, a venit într-o bună zi la mine să-mi ceară socoteală. Am căzut la învoială așa: să plec din sat; dar înainte să-mi spuie pe îndelete secretele ei și eu să i le spun pe ale mele. Ce mi-a destăinuit ea era prodigios de interesant. Nimeni nu-și poate închipui cât de complicată este, în caz de boală, punerea diagnosticului a ce i se «făcuse» și cât de erudit trebuia să fie «desfăcutul» necesar. În ce mă privește, i-am spus câte ceva despre apa neîncepută, dar bine clocotită, despre fierberea cuțitelor și a foarfecilor cu care se taie buricul copiilor (foarfecele de tuns oile, aducătoare de noroc la vite, dar și de tetanos), și așa mai departe, toate însoțite de «vorbe» născocite de mine, fără de care nu aș fi putut fi luat în serios. Sper ca memoria lui Pasteur să nu fie jignită de acest mod – cam straniu – de a face lecții de aseptie în mediul rural.<sup>129</sup>

#### 6. DAR CE CAMPANIE NEMAIPOMENITĂ A FOST LA CORNOVA!

Încheiem acest studiu de caz așa cum l-am început: cu frânturi de amintiri care reconstituie coordonatele vieții cotidiene a cercetătorilor lui Gusti la Cornova, mai cu seamă în imediata proximitate a culesului viilor, când întreg satul se alcooliza. Sunt însă, mai degrabă, surse personale (interviuri de istorie orală, o scrisoare), căci acest aspect al vieții Cornovei, toamna, nu a fost prins în studiile oficiale ale Școlii, publicate în „Sociologie românească” sau în „Arhiva pentru știința și reforma socială”. Participantă la campania monografică din localitatea basarabeană, Marcela Focșa rememorează colorat și vesel săptămânile petrecute la Cornova și mai ales finalul campaniei. „A fost foarte nostimă Cornova, era un sat de vii. Toamna nu se bea decât vin, apă deloc”, mărturisea fosta monografistă într-un interviu de istorie orală acordat sociologului Zoltán Rostás<sup>130</sup>. Pe parcursul interviului, Marcela Focșa va reveni și va insista asupra imaginii informale a campaniei, semn că veselie aceasta a Cornovei în preajma recoltei i-a molipsit și pe monografiști: „Dar ce campanie nemaipomenită a fost la Cornova! Acolo, toamna, cum se apropia culesul viilor, toată lumea umbla beată. Și nu beau decât vin oamenii aceia de acolo. Și la Cornova erau niște dealuri foarte plăcute! Și seara ne duceam... Zizi<sup>131</sup>, Harry<sup>132</sup>, era Golopenția<sup>133</sup>, nu știu mai cine, și frigeam pui [*râde*], în aer liber. Era foarte plăcut! Era o atmosferă așa, degajată și prietenoasă și veselă.”<sup>134</sup>

<sup>129</sup> Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, ed. cit., p. 236–237.

<sup>130</sup> Marcela Focșa, *Pe vremea mea fiecare era altfel*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, ed. cit., p. 124.

<sup>131</sup> Elisabeta Constante.

<sup>132</sup> Harry Brauner.

<sup>133</sup> Anton Golopenția.

<sup>134</sup> Marcela Focșa, *Pe vremea mea fiecare era altfel*, ed. cit., p. 170.

La rândul său, în aceeași scrisoare trimisă profesorului Gusti în 1931 (contemporană, deci, cu campania monografică), Henri H. Stahl făcea observații similare, semn că aspectul satului basarabean, toamna, în vremea culesului, era cu totul diferit de ceea ce întâlniseră monografiștii în cele șase campanii care precedaseră Cornova. Iată: „Viile încă n-au început. Dar oamenii pregătesc de pe acum vin în mici balercuțe, ca să aibe la cules. În sat e o beție generalizată, spăimântătoare. Noaptea satul întreg urlă: cântece monografiste. Se fac șezători de penit pene, de răsărite, de tors, la care particip. Apoi se mai taie flăcăii în cuțite și vin de mi se jeluiesc. Le dau cu iod și fac fișe p. moralitate. Satul e deci cu totul altfel acum pe toamnă. Jalnic dar interesant.”<sup>135</sup>

<sup>135</sup> H. H. Stahl, *Scrisoare către D. Gusti*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 405–406.